

1

Колись давно на самотньому горбі стояв похмурий замок, де було тринадцять дзигарів, які не йшли. В замку тому жив холодний нахабний герцог і його небога принцеса Саралінда. Вона була тепла, хоч який подував вітер і хоч яка стояла погода, але герцог був завжди холодний. Його руки були такі ж холодні, як і його усміх, і майже такі холодні, як його серце. Він і спав у рукавичках, і ходив у рукавичках, отож йому важко було піднімати з підлоги шпильки, гроші, зернята горіхів, а також одривати крильця солов'ям. На зріст він був шість футів чотири дюйми, важив сорок шість кілограмів, і був він ще холодніший, аніж йому гадалося. Одне око закривав оксамитний пасок, друге блимало крізь монокль, через що одна половина його тіла здавалася ближчою до вас, аніж друга. Він утратив одне око ще в дванадцять років, бо любив зазирати в гнізда й лігва, аби спіймати яку-небудь пташину чи звірину і її скалічити. Одного чудового дня сорокопудиха скалічила його самого. Уночі він снів лихими снами, а вдень плекав злостиві задуми.

Плекаючи ті задуми, він кульгав холод-

ними коридорами замка, хихочучи й вигадуючи нові неможливі подвиги для тих, хто просив Сараліндиної руки. Він не хотів її віддавати, бо, крім її руки, не було жодної теплої в усьому замку. Навіть стрілки його наручного годинника і стрілки всіх настінних дзигарів позмерзалися. Вони позмерзалися водночас сім років тому однієї морозної ночі, й потому в замкові завжди було десять хвилин на п'яту. Мандрівники й мореплавці дивилися на похмуру гору, де стояв замок, і казали:

— Час у них залякнув. Там завжди Колись. Нині — не буває ніколи.

Холодний герцог боявся Нині, бо Нині — тепле й нагальне, а Колись — мертве й поховане. Нині може привести якогось лицаря, що візьме та й викаже неперевершену хоробрість.

— Е ні, — мурмотів холодний герцог. — Я загадаю йому яке-небудь нове непідсильне завдання: сягнути зависокого місця, знайти задалеку річ, підняти заважкий тягар, — і той принц підвередиться.

Герцог боявся Нині, але з чудернацької примхи пробував направити дзигарі, молячись, щоб вони не пішли. Мідники, тандитники й ті чаклуни, що проходили повз замок, силкувалися полагодити дзигарі струментом чи заклинаннями, або струшуючи їх і лаючи, та марно: вони ані цо-

кали ані цокотіли. Годинники були мертві, й, розмірковуючи, герцог вирішив, що замордував час, заколов його своєю шпагою, витер закривавлене лезо об його бороду, й той лежав, спливаючи годинами й хвилинами, пружини його розкрутилися й випро-сталися, а маятник поламався.

Герцог кульгав, бо одна нога була довша, а друга коротша. Права переросла лі-ву, бо замолоду він щоранку хвищав цуце-нят і стусав кошенят. Він питався жениха:

— Чи мої ноги однакові?

І якщо юнак відповідав: «Ні, одна ко-ротша», — то герцог прохромлював його своєю шпагою, яка була схована в ціпкові, і віддавав його на з'їжу гусям. Женикові слід було сказати: «Одна довша». Багато принців були прохромлені за те, що визна-чили різницю не так, як треба. Інші були замордовані за такі ж самі дріб'язкові про-вини: або за те, що топтали герцогові ка-мелії, або не похвалили його вина, або задовго придивлялися до його рукавичок, або задовго пасли очима його небогу. Тим, кого минули його зневага й шпага, він за-гадував неймовірно важкі справи, якщо во-ни прагнули здобути руку небоги, єдину теплу руку в замкові, де час замерз на смерть однієї морозяної ночі у десять хвилин на п'яту. Вони мали відрізати ски-бочку місяця або перетворити воду в океа-ні на вино. Їм веліли знайти те, чого ніколи не існувало на світі, й збудувати те, чого не можна було спорудити. Вони приходили, боролися, зазнавали невдачі, щезали й біль-ше не верталися. А деякі, як я вже казав, були замордовані, бо вимовляли імена, що починалися на «кс», чи впускали з рук лож-ку, чи носили каблучки, чи трактували гріх без усякої поваги.

Замок і герцог захололи ще дужче, а Саралінда, як і належить принцесі навіть у такому місці, де час замерз, трохи постар-шала, але тільки трохи. Їй був майже два-дцять один рік, коли до міста, що лежало під замком, прийшов, співаючи, принц, пе-ребраний на менестреля. Він назвав себе Ксінгу, хоч то було вигадане ймення і до того ж небезпечне, бо починалося на «кс», — та й досі починається. Він був убраний у латане-перелатане дрантя і мав вигляд звичайнісінького обшарпаного мене-стреля, що співає заради грошей та співів. Ксінгу, як він назвав себе необачно, дово-дився молодшим сином могутньому коро-леві. Йому набридли розкішні шати, бенке-ти, лицарські турніри й принцеси, що меш-кали в його царстві, і йому закортіло знай-ти в далекій країні дівчину своєї мрії. І він подався, співаючи, придивляючись, як живе простий люд, а часом, може, й убиваючи то тут, то там дракона.

Зайшовши до корчми «Срібний Лебідь», у місті під замком, де збиралися подорож-ні, п'яниці, пліткарі, перукарі та інші прості люди, він почув про Саралінду, найпрекрас-нішу з принцес усіх тисячі океанських островів.

— Якщо ти зумієш перетворити дощ у срібло, вона твоя, — глузливо мовив корч-мар.

— Якщо ти зумієш убити колючого Бо-рікорнського кабана, вона твоя, — осміх-нувся подорожній. — Але на світі не існує колючого Борікорнського кабана, отож здійснити той подвиг важкувато.

— А ще важче уникнути дядькової зне-ваги і шпаги, — глузливо озвався пліткар. — Він тебе розчинить од пецьки до тецьки.

— Герцог має сім футів дев'ять дюймів заввишки, йому тільки двадцять вісім років, отож він у розквіті сил, — прохрипів п'яни-ця. — Його рука така холодна, що спиняє дзигарі, така дужа, що може задушити бика, така швидка, що ловить вітер. Він кришить менестрелів собі в юшку, як су-харі.

— Оцей наш менестрель зігріє серце старого пісню, заворожить його очі само-цвітами й золотом, — виширив зуби перу-кар. — Він потовче герцогові камелії, ро-зілле його вино, затупить йому шпагу, ска-же, що його ймення починається на «кс», і герцог йому скаже: «Бери Саралінду з моїм благословенням, о ясновельможний Принце Дрантя і Рам'я, о візничий сонця!»

Перукар важив сім пудів, але менестрель підняв його, підкинув угору, спіймав і знову посадив на місце. Потому він заплатив за рахунком й пішов з «Лебеда».

— Я цього юнака десь уже бачив, — за-мислено мовив подорожній, дивлячись услід Ксінгу, — але тоді він не був ані халамидник, ані менестрель. Де ж це я його бачив?

— У юшці, — сказав п'яниця, — покрише-ного на сухар.

Надворі стояла ясна ніч. У небі погойду-вався жовтий місяць, що простромив своїм рогом білу зірку. На горі в похмурому зам-ку виблискував і гаснув ліхтар; він то з'яв-лявся, то щезав, наче цибатий герцог ходив з кімнати в кімнату, ширяючи своєю шпагою кажанів та павуків і вбиваючи мишей.

— Заворожити герцога самоцвітами, — мовив у голос менестрель. — Щось тут десь є, але що саме і де, не зміркую.

Він замислився, чи герцог загадає йому, аби випав пурпуровий сніг, чи накаже зроби-

ти стіл із тирси, чи просто розчинить од пецьки до тецьки і скаже Саралінді: «Ось він лежить, твій останній прирудок, безіменний менестрель. Я накажу своїм посіпакам віддати його на з'їжу гусям».

Менестрель здригнувся, осяяний місячним світлом, і подумав, де його тецька, а де пецька. Він подумав, як, під яким приводом і коли він зможе пробратися в замок. Наскільки було відомо, герцог ніколи не запрошував обшарпаного менестреля до свого столу, не загадував йому нічого звершити, ані дозволяв зустрітися з принцесою.

— Я щось придумую, — вирішив принц. — Я придумую якусь зачіпку.

Година була пізня, і гуляки почали кривуляти додому, вигулькуючи з шинків і таверн; жоден з них не був у дранті, й жоден у рами, а деякі були в оксамитовому вбранні. Третина собак у місті згальтувалися. Менестрель зняв з плеча свою лютню і заспівав імпровізованої пісні. Він щось придумав.

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Та з трьох одного чути з даліни.
На того, хто в костюмі з оксамиту,
А не на мене гавкають вони.¹

Пліткар, пленчаючися додому, посміявся з тієї пісні, а перукарі й п'яниці почали збиратися і слухати.

Костюми з оксамиту любить герцог,
Запросить на вечерю вас усіх.
Але мене ніколи не запросить,
Бо дрантя вбоге на плечах моїх.

Городяни юрмилися круг менестреля, схвально регочучи.

— А він сміливий, цей голодранець, що складає пісні про герцога, — захихотів гречкосій, який пристав до натовпу.

Менестрель же співав далі:

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Пан герцог полюбляє кошенят,
Ім нутроші він любить вивертати,
А з хутра — рукавички шити рад.

Слухачі помітили з жаху й дива. Всі городяни знали, що герцог замордував одинадцять чоловік лише за те, що вони придивлялися до його рук в оксамитових рукавичках, оздоблених рубінами й діамантами. Боячись, аби їх не побачили в товаристві приреченого навіженого менестреля, гуляки тишком-нишком подалися додому розповісти своїм жінкам про відчайдушного сміливця. Лише подорожній, якому здавалося, що він колись уже десь бачив співака, залишився попередити його про небезпеку.

— Я бачив тебе в осийному оточенні, — мовив він. — А може, бачив, як ти вибивав із сідла лицарів, чи шаткував ворогів на капотів. Ти, мабуть, Тристрамів син, чи Ланселотів, а може, ти — Тайн чи Тора?

— Я просто собі мандрівний менестрель, — відказав той, — не маю нічого, крім рами й тецьки.

Він прикусив язика, відчувши, що бовкнув зайве.

— Навіть якби ти був всемогутній Зорн Зорнський, — сказав чоловіча, — і то не зміг би врятуватися від помсти лютого герцога. Він розчинить тебе від пецьки до тецьки. — І подорожній указав на менестрелів живіт і горлянку.

— Тепер я знаю, що берегти, — зітхнув менестрель.

Чорна постать у оксамитовій масці, каптурі й плащі сховалася за деревом.

— Головний шпигун холодного герцога, — сказав подорожній. — Його звати Шепіт. Завтра він помре.

Менестрель мовчав, чекаючи пояснення.

— Він помре, бо, перелічуючи твої лихивчинки, йому доведеться згадати про рукавички. Я негайно подамся в далекі краї, бо теж згадав рукавички, — додав він, зітхнувши. — Нізащо в світі ти не одружишся з його небогою. Загинеш і підеш на з'їжу гусям. Бувай здоров, на добраніч і вибач.

Подорожній щезнув, як муха в жаб'ячій паші, і менестрель залишився сам на темній безлюдній вулиці. Нічну тишу порушило холодне бамкання дзигарів. Менестрель знову завів пісню. Хтось легенько торкнув його за плече. Він обернувся й побачив маленького чоловічка, який стояв перед ним осяяний місяцем і всміхався. Капелью у нього був такий чудернацький, що годі змалювати, очі широко розплющені, здивовані, наче він бачив цей світ уперше в житті, а борода чорна, така, що не можна змалювати.

— Якщо ти не маєш нічого кращого за свої пісні, — мовив він, — ти трохи менше, аніж щось, і трохи більше, аніж ніщо.

— Такий я зроду вдався, — відмовив менестрель, бринькнув на своїй лютні й заспівав:

Цить, цить, бо гавкають собаки,
Лягають боягузи — сон бере.
Уранці люди сонце привітають,
Та Шепіт на цей час уже помре.

Усмішка на обличчі старого зів'яла.

— Хто ти? — спитав менестрель.

— Я Голакс, — гордо сказав Голакс. — Єдиний Голакс у світі, а не якась штучка.

— Ти схожий на Голакса, як Саралінда на троянду, — зауважив менестрель.

— Я схожий лише на половину тих речей, що кажу буцімто на них не схожий, — мовив Голакс. — Друга половина схожа на мене. — Він зітхнув. — Мені завжди доводиться помагати людям, що вскочили в халепу.

— Моя халепа — то моє діло, — сказав менестрель.

¹ Тут і далі поезії подано в перекладі Марка Зісмана

— Одна її половина твоя, а друга Сараліндіна.

— Про це я не подумав, — мовив менестрель. — Тобі я у всьому довіряюся і йтиму за тобою повсюди.

— Не поспішай, — сказав Голакс. — Половина тих місць, де мені доводилося бувати, ніколи не існувала. Я їх створюю в уяві. Половину речей, про які я розповідаю, ніде не можна знайти. Замолоду я дурих людей казками про сховані скарби, і вони перекопували ліси уздовж і впоперек. Я теж копав.

— Навіщо?

— Думав, що, може, казки ті правдиві.

— Але ж ти сам їх вигадував.

— Тепер я це знаю, але тоді забував. У мене нетривка пам'ять. — Менестрель відчув у голосі його вагання. — Я помиляюся, але завдяки щасливому випадкові завжди виступаю на боці добра, — провадив Голакс. — Коли мені було два роки, я хотів стати злим, але юнаком побачив світлячка, що палахкотів у павукових тенетах. Я врятував його від смерті.

— Світлячка? — спитав менестрель.

— Павука. Той миготун підпалив павутину.

Менестрель завагався ще дужче й уже думав був ушитися, але тієї миті у замку забамкав гучний дзвін, засвітилося світло, залунали голоси, що віддавали накази й команди. Крізь темряву посунув ланцюжок ліхтарів.

— Герцог почув твою пісню, — мовив Голакс. — Чекай лиха, жереб кинуто, раз козі смерть, чи пан чи пропав, біда не знає стида.

— Мій час настав, — сказав менестрель.

Вони почули невиразне далеке скреготіння, наче хтось гострив на камені сталеве лезо.

— Герцог збирається віддати тебе на з'їжу своїм гусям, — сказав Голакс. — Треба вигадати яку-небудь байку, аби його стримати.

— Яку байку? — спитав менестрель.

— Таку, аби герцог повірив, що, замордувавши тебе, він запалить світло в чиємусь серці. Він страшенно не любить, коли комусь у серці сяє світло. Отож скажи, що якісь там принц і принцеса зможуть поборатися лише наступного вечора по тому, як герцог оддасть тебе на з'їжу гусям.

— Та годі вже тобі про те торочити, — мовив менестрель.

— Байка ця схожа на правду, — вів далі Голакс, — і герцог подумає, що тебе зачарувала якась ворожка. А чарів він боїться. На мою думку, він має завагатися.

Кроки наближались. Зблищали ліхтарі, списи і тилляги, підходила герцогова залізна сторожа.

— Стій!

Почувся брязкіт.

— Не заарештовуйте мого друга, — благально мовив юнак.

— Якого друга? — гарикнув капітан.

Менестрель озирнувся, але поряд нікого не було. Один вояк зареготався.

— Мабуть, він побачив Голакса.

— Ніякого Голакса не існує. Я вчився в школі й добре те знаю, — мовив капітан.

Менестрель не вірив очам своїм.

— Шикуйся! — гукнув капітан. — Ану, рівняйтеся.

— Чули, що він сказав? Рівняйтеся, — озвався сержант.

І менестреля повели до замкового сутережу. Ланцюжок ліхтарів поволі посунув угору.

3

Настав ранок. Холодний герцог визирав із вікна, наче милуючись барвистими квітами і веселими пташками. Насправді він стежив, як його посіпаки віддають Шепота на з'їжу гусям. Він повернувся, тричі кульгнув і вступився в менестреля, що стояв посеред великої замкової зали із скрученими назад руками.

— Що то за принц, про якого ти кажеш, і що то за принцеса, яку він кохає? Мені гидко навіть вимовляти це безглузде й беззмістовне слово.

Голос його гучав, як залізо, що падає на оксамит.

— Принц шляхетний, і леді шляхетна, — відповів менестрель. — Їхній шлюб мільйонам людей буде люб.

Герцог вийняв із ціпка свою шпагу, озирнуv її, підшкунтильгав до свого бранця і злегка торкнув вістрям його пецьку, і торкнув його тецьку, і зітхнув, і насупився, і знову сховав шпагу.

— Ми загадаємо тобі здійснити якусь дотепну справу, — мовив він. — Не до вподоби мені твої хитрощі та мудрощі. Мабуть, ти вигадав принца з принцесою, які нібито поберуться, коли я тебе замордую. А проте хтозна. — Він осміхнувся й знову повторив. — Ми загадаємо тобі якусь дотепну справу.

— Але ж я не принц, — озвався менестрель, — а тільки принци можуть домагатися Сараліндиної руки.

— Ну, то ми зробимо з тебе принца, — відказав холодний герцог, осміхаючись. — Принца Дрантя й Брязкунців. — Він ляснув рукавичками, і враз перед ним з'явилися двоє посіпак, які стали обабіч бранця без жодного слова й звуку. — Відведіть його в

сутерен, — наказав герцог. — Харч — сама вода без хліба й самий хліб без води.

Посіпаки вже налагодились були вивести менестреля, коли на мармурових сходах появилася принцеса Саралінда. Вона пливла наче хмаринка. Герцогове око заблищало, як кришталь. Менестрель із подиву занімів. Принцеса була висока, її темне волосся закосичене квітами фрізії, а що вже ясна на виду — мов та веселка. Навряд чи відрізняли б ви її уста від троянди, а чоло від білої лілеї. Голос її гучав, як далека музика, а очі сяяли, наче дві свічки тихої ночі. Коли вона йшла, то здавалося, що то вітер повіває серед фіалок, а сміх її запалював повітря, і воно пахтіло ледь чутними казковими пахощами. Принц застиг, уражений її красою, але не захолов, а герцог, який захолов, але не застиг, підняв свої руки в рукавичках, ніби гріючи проти вогню долоні. Менестрель побачив, як до обличчя кривого герцога припливла тепла кров.

— Цей голодранець-обірванець потанцює під нашу дудку, — сказав він небозі, і голос його гучав, як залізо, що падає на оксамит.

— Нехай йому щастить, — мовила принцеса.

Менестрель розірвав свої пута і взяв її за руку, але герцог одним махом роз'єднав їх своєю палицею.

— Негайно відведіть його до сутерену, — мовив він, холодно позираючи на менестреля в моноклі. — Потішся там у товаристві кажанів та павуків.

— Нехай йому щастить, — знову мовила принцеса, і посіпаки відвели менестреля в сутерен.

Залізні двері гучно брязнули, менестрель опинився в темряві. Зі стелі звисився, погойдуючись, павук. Лунко повискували кажани. Менестрель обережно ступив, аби не втратити на змію, аж раптом на підлозі щось завовтузилося.

— Обережно, — мовив Голакс, — ти придушив мені ногу.

— Чого ти тут опинився? — вигукнув менестрель.

— Я забув тобі дещо сказати. Забув про те діло, що тобі загадає зробити герцог.

Менестрель подумав, що герцог загадає йому перепливти озеро завширшки як море, чи перетворити рідину в камінь, чи знайти кістяву тварину без кісток.

— Як ти сюди потрапив? — запитав він. — Чи можеш ти звідси втекти?

— Не знаю, — сказав Голакс. — Мати моя була чарівниця, але така собі — посередня. Коли вона пробувала перетворити якусь річ у золото, та річ перетворювалася в глину; а коли перетворювала своїх суперниць на риб, вони ставали звичайнісінькими русалками.

В глибині душі менестрель завагався.

— Батько мій був чаклун, — провадив його приятель, — і часом напідпитку зачаровував сам себе. Викреши вогню або засвіти ліхтар! Була у мене якась думка, але й та безголовна.

— Діло, — сказав, здригнувшись, менестрель. — Ти прийшов розказати про те діло, яке мені загадає герцог.

— Невже? А й справді. Мій батько не вмів зосереджуватися, а це вкрай потрібно ченцям і попам, а ще потрібніше чаклунам. Слухай-но. Скажи герцогові, що ти залюбки вполюєш кабана, або тричі облетиш навкруг місяця, або перетвориш листопад на червень. Благай його, щоб він не загадував тобі принести тисячу коштовних каменів.

— І що тоді?

— І тоді він загадає тобі принести тисячу коштовних каменів.

— Але ж я бідний! — вигукнув менестрель.

— Годі тобі придурюватися, — сказав Голакс. — Ти Зорн Зорнський. Я довідався про те від подорожнього. Виходячи з міста, він пригадав, хто ти такий. Скарбниця твого батька вщерть заповнена блискучими рубінами й смарагдами.

— Мій батько живе в Зорні, — відказав принц, — і мені буде потрібно дев'ять і дев'яносто днів: три і тридцять днів, щоб дістатися туди, і три й тридцять днів, щоб повернутися назад.

— Це становить шість і шістдесят.

— Батькові треба три і тридцять днів, аби щось вирішити, — сказав принц. — Як чари, так і діло потребують часу, і коли мій час скінчиться, я попаду в скруту.

— Над цим подумаємо іншим разом, — сказав Голакс. — Час важливий для бабок та янголів. Перші живуть замало, а останні задовго.

Зорн Зорнський подумав хвилину і мовив:

— Діло те на диво просте.

— На цьому острові немає коштовного каміння, окрім того, що зберігається в замку. Герцог не знає, що ти Зорн Зорнський. Він гадає, що ти менестрель і в тебе немає за душею ані шага, ані місячного каменя. Коштовне каміння — то його пристрасть. Ти бачив, як оздоблені герцогові рукавички.

Принц наступив на черепаху.

— Герцог має шпигунів, а вони можуть дізнатися, хто я такий.

— Може, я й помиляюся, — зітхнув Голакс, — але треба спробувати.

— Якби ж то ти знав напевно, — сказав, і собі зітхнувши, принц.

— Якби ж то. На жаль, мати моя народилася тільки частково в сорочці. Свого часу я врятував не один десяток принцес. Але всіх я не можу врятувати.

Підлогою шамнуло створіння, що при світлі було б пурпурове.

— На розшуки тисячі камінців герцог може дати мені лише тридцять день або сорок два, — сказав Зорн Зорнський. — З якого це дива він дасть мені дев'яносто дев'ять?

— Я гадаю ось чому, — відповів Голакс. — Що довше мордується жертва, то довше він злорадіє. Адже він любить злорадіти.

Принц сів коло ропухи й сказав:

— Батько мій, може, втратив коштовне каміння або віддав його.

— Я про це думав, — відповів Голакс. — Але в мене є на той випадок інші плани. А зараз нумо спати.

Вони знайшли куток, вільний од комах та гаддя, і спали, аж доки міські дзигарі продзвонили північ.

Забряжчали ланцюги, і важкі залізні двері почали відчинятися.

— Герцог знову послав по тебе, — сказав Голакс. — Пильнуй кожне своє слово і кожен свій рух.

Залізні двері одчинилися.

— Коли ми зустрінемося? — пошепки спитав Зорн.

Ніякої відповіді. Принц помацав у темряві й намацав створіння, що скидалося на kota, і створіння без голови, але Голакса не знайшов.

Залізні двері широко розчахнулися, і підземелля осяяло світло ліхтаря.

— Герцог наказує тобі з'явитися перед його найясніші очі, — гарикнув сторож. — Що воно таке?

— Що саме?

— Не знаю. Мені здалося, наче хтось засміявся.

— Хіба герцог боїться сміху? — запитав принц.

— Герцог не боїться нічого. Навіть Тодала.

— Тодала?

— Тодала.

— Що таке Тодал?

Пасмо сторожевого волосся враз посивіло, і він зацокотів зубами.

— Тодал скидається на кружало лизала. Він верещить, як кролик, і від нього йде важкий дух, наче з старої кімнати, що давно не провітрювалася. Він чекає, щоб герцог на чомусь обпікся, наприклад, загадав тобі таке діло, яке б ти впорав.

— А коли я його впораю, що тоді? — запитав принц.

— Кружало його злиже, — відповів сторож. — Нечистий уповноважив його карати зловмисників за те, що вони чинять менше зла, аніж їм належить. Та я патякаю зайве. Ходімо. Герцог чекає.

Герцог сидів кінець чорного дубового столу в чорній дубовій кімнаті, освітленій смолоскипами, що осявали червоним полум'ям щити й списи. Коли він ворухив руками, його рукавички спалахували яскравим блиском. Злостивець видивлявся похмуро на молодого принца Зорна і зрештою захихотів, навіявши ще більше холоду.

— Отож ти ладен уполювати кабана, — мовив він, — чи тричі облетіти круг місяця, чи перетворити листопад на червень. — Він зареготався так, що один смолоскип погас. — Саралінда в листопаді перетворює листопад на червень. Корова може облетіти тричі круг місяця або навіть більше. І будь-хто може вполювати кабана. Я хочу загадати тобі інше діло, яке придумав минулої ночі, вбиваючи мишу. Здобудь-но й принеси мені тисячу коштовних каменів.

Принц сполотнів чи спробував сполотніти.

— Я мандрівний менестрель, убогий як... — почав був він.

— Рубінів і сапфірів, — перебив герцог, і його сміх задеренчав, наче льодяні бурульки в казанкові. — Ти ж бо Зорн Зорнський, — прошепотів він. — Твого батька барила, льохи і скарбниці вщерть заповнені коштовним камінням. За шість і шістдесят день ти встигнеш допливти до Зорни й повернутися.

— Але ж моєму батькові треба три і тридцять днів, щоб вирішити будь-яку справу, — гукнув принц.

Герцог посміхнувся.

— Оце мені й треба було дізнатися, мій простодушний принце, — мовив він. — Отож ти хочеш, щоб я тобі дав дев'ять і дев'яносто днів?

— Того вимагає справедливість, — відповів принц. — Але як ти довідався, що я Зорн?

— У мене є шпигун на ймення Цить, — пояснив герцог. — Він обшукав твою кімнату в місті, знайшов пишне вбрання і приніс його сюди разом з признаками, печатками та підписами, що свідчили, хто ти є насправді. Іди, вберися в свою одіж, — наказав герцог, указуючи на залізні сходи. — Ти знайдеш її у світлиці, на дверях якої потьмариться зірка. Надягни і вертайся. Поки тебе не буде, я думатиму про жуків та інших комах.

Герцог пошкутильгав до стільця, а принц подався вгору сходами, міркуючи, куди зник Голакс. Зрештою він спинився, повернувся і сказав:

— Отож ти не даси мені дев'ять і дев'яносто день. А скільки ж?

— Я придумав гарне число, — глузливо відмовив герцог. — Іди вдягнися.

Небавом Зорн вернувся, вбраний у свою царську одіж, але герцогові шпигуни запе-

чатали його шпагу, так що він не міг її витягти. Герцог сидів утупившись очима у чолові'ягу в оксамитовій масці й плащі з каптуром.

— Оце Цить, а оце Слухай, — і він указав палицею в порожнечу.

— Там нікого немає, — мовив Зорн.

— Слухай невидимий, — пояснив герцог. — Його можна почути, але ніколи не можна побачити. Я покликав їх сюди, аби вони довідались, яке я тобі загадаю діло. Я даю тобі дев'ять і дев'яносто годин, а не дев'ять і дев'яносто днів, щоб здобути тисячу самоцвітів і принести їх сюди. Коли ти повернешся, всі дзигарі мають видзвонити п'яту годину.

— Дзигарі в замкові? — запитав принц. — Тринадцять дзигарів.

Принц подивився на двоє стінних дзигарів. Їхні стрілки спинилися, вказуючи на десять на п'яту.

— Стрілки замерзли, — мовив принц. — Дзигарі мертві.

— Атож, — відмовив герцог, — більше того, тобі цікаво буде дізнатися, що за дев'ять і дев'яносто годин ти не знайдеш поблизу жодного самоцвіта, окрім тих, які зберігаються в моїй скарбниці, й цих. — Він підняв свої рукавички, і вони заяскріли.

— Ловке завдання, — сказав Цить.

— Дотепне, — озвався Слухай.

— Я був певен, що воно тобі сподобається, — мовив герцог. — Розпечатайте його шпагу.

Невидима рука розпечатала принцеву шпагу.

— А якщо мені вдасться його виконати? — спитав Зорн.

Герцог махнув рукою в рукавичці, вказуючи на залізні сходи, і Зорн побачив, що там стоїть Саралінда.

— Нехай йому щастить, — сказала вона, і дядько її засміявся, поглянувши на Зорна.

— Я підкупив одну відьму, — мовив він, — і вона її ледь-ледь заворожила. У моїй присутності вона, крім «Нехай йому щастить», нічого не може сказати. Як тобі це подобається?

— Цікаві чари, — сказав Цить.

— Страшні чари, — озвався Слухай.

Принц і принцеса розмовляли мовчки очима, аж поки герцог крикнув: «Іди!» — і Саралінда зникла.

— А якщо не вдасться?

Герцог виняв з палиці свою шпагу і помацав рукавичкою лезо.

— Я тебе розчиню від пецьки до тецьки і віддам на з'їжу Тодалові.

— Я про нього вже чув, — мовив Зорн.

— Ти чув тільки про одну його половину, — сказав герцог, посміхнувшись. — Друга ще страшніша. Вона складається з губи. На дотик вона така холодна, наче вмерла принай-

мні днів десять тому, але рухається спритно, як мавпа, і безгучно, як тінь.

Принц витяг свою шпагу і знову вклав її в піхви.

— Тодала не можна вбити, — впівголоса попередив герцог.

— Він гликає, — мовив Цить.

— Що таке «гликає»? — спитав принц.

Герцог, Цить і Слухай зареготалися.

— Час не жде, принце, — нагадав йому герцог. — Тобі лишилося вже тільки вісім і дев'яносто годин. Бажаю щастя.

Широкі дубові двері на протилежному кінці кімнати враз розчинилися, і принц побачив блискавку, глупу ніч і дощ.

— Одне останнє попередження, — сказав герцог. — На твоєму місці я б не довіряв занадто Голаксові. Він не вміє відрізнити те, що може бути, від того, чого не може. Він рідко відрізняє бажане від дійсного.

Принц подивився на Цитя, на герцога і на те місце, де, він гадав, стоїть Слухай.

— Коли всі дзигарі видзвонюватимуть п'яту, — сказав він і вийшов з кімнати.

Регіт герцога, Цитя і Слухaya супроводив його за порогом, на сходах і в надвірній темряві. Одійшовши на кілька кроків від замку, він подивився на освітлене вікно. Йому здалося, що там стоїть Саралінда. До ніг йому впала троянда, і коли він її підняв, регіт герцога, Цитя та Слухaya у чорній дубовій кімнаті залящав іще дужче й завмер.

Не встиг принц одійти від замку, як відчув, що хтось його торкає пальцем за лікоть.

— Це Голакс, — сказав гордо Голакс. — Єдиний Голакс у світі.

Принц був такий пригнічений, що його роздратував бадьорий настрій старого веселуна. Голакс уже не здавався йому чудовим, і навіть його чудернацький капелюх можна було змалювати.

— Герцог вважає, що ти не такий мудрий, як, він вважає, ти вважаєш, — сказав принц.

— Я вважаю, що він не такий мудрий, як, він вважає, я вважаю, — відказав посміхаючись Голакс. — Я побував там і знаю умови. Я гадав, що тільки бабки і янголи думають про час, бо зроду не був ані янголом, ані бабкою.

— Як ти там опинився? — здивовано запитав принц.

— Я Слухай, — відмовив Голакс. — Принаймні він мене за нього вважає. Ніколи не вір шпигунові, якого не можеш побачити. Герцог кривіший, аніж я старий, а я куціший, аніж він холодний, але ти трохи здивуєшся, дізнавшись, що я за нього мудріший.

— На мою думку, ти найдивовижніша людина в цілому світі, — сказав принц, відчувачою приплив хоробрості.

— Хто цього не знає, у того ума і з шила нема, — сказав Голакс, насупився. — Тепер на розшуки самоцвітів нам лишилося тільки вісім і дев'яносто годин.

— Ти ж казав, що маєш інші плани, — нагадав йому принц.

— Які плани? — запитав Голакс.

— Ти не казав, — відповів Зорн.

Голакс заплещив очі й склепив руки.

— Не більш як за сорок годин ходу звідси на дні моря лежить корабель, що віз скарб. Але герцог обшукав той корабель і викрав самоцвіти.

— Тож годі про нього думати, — зітхнув Зорн.

Голакс поміркував знову й сказав:

— Якби пішов град, ми могли б забарвити градини кров'ю, і вони, може, перетворилися б у рубіни.

— Град не йде, — сказав Зорн.

Голакс зітхнув:

— Тож годі про нього думати.

— Діло важке, — сказав Зорн, — і нам його не впорати.

— Я можу впорати багато діл, що їх не можна впорати, — сказав Голакс. — Я можу знайти річ, якої не бачу, і побачити річ, якої не можу знайти. Перша — це час, а друга — плямка перед очима. Я можу відчутися річ, якої не можу торкнутися, і торкнутися річ, якої не можу відчутися. Перша — це сум і жаль, друга — твоє серце. Що б ти без мене робив? Скажи: «нічого».

— Нічого, — сказав принц.

— То ж то бо й є. Ти безпомічний, і я тобі допоможу. Я сказав був, що маю інший план, так от я саме його пригадав. На цьому острові живе жінка, якій скоро буде вісімдесят років. Вона обдарована дивовижною властивістю. Коли вона плаче, то чим, на твою думку?

— Сльозами, — відповів Зорн.

— Самоцвітами, — сказав Голакс.

Принц здивовано витріщився.

— Але такого не може бути.

— Чому не може? — заперечив Голакс. — Якесь негодяща черепашка, і та робить перли, не маючи ані очей, ані рук, ані будь-якого знаряддя, а перли такі самі коштовні, як і самоцвіти. Черепашка — то кружало лизала, а жінка є жінка.

Принц згадав про Тодала, і серце його похололо.

— Де мешкає та дивовижна жінка? — спитав він.

— За горами, за річками, — відповів, тяжко зітхнувши, старий, — де панує буря і грім, у хатині, що стоїть так високо, чи так глибоко — не можу того пригадати, — що простим оком її не побачиш. Час у дорогу, —

мовив він, підводячись. — Щоб справитися туди й назад, нам треба годин, мабуть, дев'яносто. Куди йти? Сюди чи туди? Підкажи мені.

— Звідки я знаю? — мовив принц.

— У тебе є троянда. Візьми її.

Принц витяг троянду, квітка поволі повернулася й спинилася.

— Сюди, — вигукнув Голакс, і вони подалися в тому напрямі, куди вказувала квітка.

— Я повідаю тобі повість про Гегу, — сказав Голакс.

Коли Гезі було одинадцять років, почав він, одного дня вона рвала в лісі вишні та асфодели й натрапила на доброго короля Гвейна Яровського, що попав ногою у вовчий капкан. «Пожалій мене, дівчино, — мовив король, — бо я став кумедний і смішний, відколи ногу мою схопив цей капкан. Я вже не фертний, бо втратив свою фертність. Ворухнувши пальцем або ляснувши долонями, я часто вершив долю людську, а нині не можу звільнити свою ногу».

«Я не маю часу для жалінь», — сказала дівчина. Вона знала, як поводитися з пасткою, і вже хотіла була звільнити королеві ногу, аж тут селянин з сусідньої ферми почав реготатися. Король прокляв його і дружину і перетворив їх на коників, ноги яких завжди наче в капкані, хоч насправді вони вільні.

«О диво, дівчина звільнила мою ногу, — радісно скрикнув король, углявши, що капкан розкрився, — але нога заціпіла; здається, то не моя нога, а чужа». Дівчина скинула йому черевик і терла ногу, аж поки король зміг нею ступати. І за те добре діло він нагородив дівчину царівною властивістю плакати самоцвітами замість сліз. Коли люди довідалися про той дивовижний королівський дарунок, вони почали сходитися звідусіль, уночі й удень, улітку і взимку, щоб засмутити її й завдати жалю. Вона слухала розповіді про людські лиха й плакала. А люди, що приходили до неї з важким серцем, додому йшли з перлами й рубінами. Дороги були вимощені перлами, а в річках рубінів було, як ріні. Діти на вулицях бавилися сапфірами, а собаки гризли опали. Кожен павич мав у шлунку щонайменше дев'ять діамантів, а один аж тридцять вісім — його розчинили на святого Вістова. Ціни на камінці й на рині підскочили, а на самоцвіти впали. Зрештою король наказав вішати тих, хто примушував Гегу плакати, а самоцвіти перетоплювати у люту вогні. «Я сам примушуватиму її плакати один день на рік, — сказав король. — Таким чином усі ті самоцвіти даватимуть якусь користь і не буде від них ніякої шкоди, а сама вигода». Та леле, та ба: дівчина вже не могла плакати, хоч які їй трагічні й зворушливі історії розповідали. Вона байдуже слухала розповіді про дівчат,

яких роздерли дракони, про розбиті серця, про дітей, що заблудилися в лісі, про нещасне кохання. Вона ніколи не плакала: ані вдень, ані вночі, ані влітку, ані взимку. Їй минуло шістнадцять років, двадцять шість, тридцять чотири, сорок вісім, п'ятдесят два, а нині у вісімдесят вісім вона чекає нас із тобою. Сподіваюся, — мовив Голакс, — що це правда. Адже я скорий на вигадки.

— Я це знаю, — сказав, зітхнувши, молодий принц. — Та коли Гега більше не плаче, то з якої речі вона плакатиме для тебе?

Голакс поміркував і відповів:

— Я вважаю, вона тонкосльоза й тендітна. Я гадаю, вона сумна й засмучена. Сподіваюся, вона жива й здорова. Я пригадаю яку-небудь дуже сумну історію. Дуже сумну й зворушливу. Дістань свою троянду, здається, ми заблудилися.

Вони зайшли в ожинові хащі, навколо них височіли велетенські могутні дерева. Терня подрало принцеві шати. Сяйнула блискавка, загуркотів грім, і всі стежки позникали. Принц дістав троянду. Квітка крутнулася, повернулася і вказала їм напрям.

— Ходімо кругом, — сказав Голакс. — Тут світліше.

Він знайшов вузеньку стежку, що вела навпростець. Ідучи стежкою, принц позаду, а Голакс попереду, вони зустріли Жевжика в подраному й пошматованому вбранні.

— Я розповів Гезі все, що знав, — сказав він. — Але Гега більше не плаче. Я розповів їй про те, як коханці заблудилися в квітні. Я розповів їй про дівчат, що їх спіткала смерть у червні. Я розповів про принцесу, що її віддали на з'їжу гусям. Я навіть розповів, як померла моя наймолодша небога.

— Сумна історія, — мовив Голакс, — і щодалі сумніша.

— Дорога довга, — сказав чоловіча в подраному вбранні. — І щодалі довша. Вона йде вгору до самісінького кінця і навіть далі. Бажаю вам щастя. Воно вам згодиться.

І сказавши це, він зник серед кущів ожини.

У лісі було темно, хоч ув око стрель, тож коли блискала блискавка, вони дивилися на троянду і йшли, куди вона вказувала. Другого дня вона привела їх у долину. Назустріч їм простував Безскоромник у подраному й пошматованому вбранні.

— Я розповів Гезі все, що знав, — сказав він. — Але Гега більше не плаче. Я розповів їй про коханців, які загинули в морі або втопились у водограї. Я розповів їй про дітей, що заблукали в лісі й у горах. Вона не заплакала. Дорога темна, і щодалі темніша. Хата стоїть високо і навіть ще вище. Бажаю вам щастя. Його немає.

І він зник серед кущів шипшини.

Ожинові й тернові хащі все густішали й

густішали, гучно цвірічали й цвенькали цибаті цвіркуни. Щодалі дужче кумкали й бумкали, наче вибиваючи в бубни, гурми зелених яскравих жаб, які сиділи на лілейному лататті. Вгорі дзижчали хмари мух, і прочани перестрибували через овець, що бекали, бродячи в погідному потоці, де слизькими стрічками звивалися й шастали змії, тишкуючись про грішні справи.

У небі промчала комета, і при її світлі вони побачили хату Геги високо на Гегиній горі.

— Якщо вона мертва, то там чужі люди, — сказав Голакс.

— Скільки годин нам залишилося? — запитав принц.

— Якщо за годину ми примусимо її плакати, то якраз устигнемо.

— Сподіваюся, що вона жива й сумна, — сказав Зорн.

— А я передчуваю, що ні, — зітхнув Голакс. — Чує моє серце, що вона померла. Візьми мене на плечі, бо я втомився.

Зорн Зорнський підсадив собі на плечі Голакса й поніс.

На Гегиній горі було холодно. Поля чорніли борознами, що їх проорали зірки своїми гостряками. По паруючих борознах ступав селянин у червоній сорочці й кидав сім'я. Голаксові здалося, що він чує якийсь запах, схожий на запах Вічності, але до нього домішувався слабкий і менш тривкий дух, — може, пахощі квітки.

— У хаті не світиться, — сказав Голакс. — Вікно темне, і щодалі темніше.

— У димарі немає диму, — сказав принц. — Він холодний, і щодалі холодніший.

Голаксові забило дух, і він сказав:

— Найбільше мене турбує павутиння. Воно заплело двері від петель до клямки.

Юному принцеві заніло в грудях.

— Постукай у двері, — сказав Голакс таким високим голосом, що він замалим не урвався. Старий схрестив пальці й тримав їх схрещеними, поки Зорн стукав. Ніхто не озвався.

— Постукай ще раз, — крикнув Голакс, і принц постукав ще раз.

Гега була вдома. Вона відчинила двері й оглянула їх пильним оком — жива-живісінька. Їй було років тридцять вісім, щонайбільш тридцять дев'ять. Голакс помилився на п'ятдесят років, — звичайна річ для старих.

— Поплач для нас, — вигукнув Голакс, — а то оцей принц ніколи не одружиться з своєю принцесою.

— Я не маю сліз, — відповіла Гега. — Бувало, я плакала, коли кораблі довго не верталися з плавання, або коли струмки пересихали, або коли перестигали мандарини, або коли вівцям запорошувало очі. Та більше я не плачу, — сказала Гега. Очі її були сухі, як пустеля, а уста наче викарбувані з каменю. — Тисяча людей пішли з порожніми руками від мого порогу. Заходьте, — сказала вона. — Я більше не плачу.

У темній кімнаті стояв стіл і стілець, а в кутку виднілося щось схоже на дубову скриню, оковану міддю.

Голакс усміхнувся, прибрав засмученого вигляду й сказав:

— Я можу розповісти про такі сумні випадки, що навіть кат, і той би заплакав; про такі випадки, що навіть потвора зайшлася б сльозами. Якби їх почув дракон, він би не зміг спати спокійно, і навіть Тодал, і той би зітхнув.

Почувши про Тодала, Гега посивіла й сказала:

— Бувало я плакала, коли дівчата виходили заміж у квітневій місячній ночі. Більше я не плачу, навіть коли дівчат ховають у червоні.

— Ти холодна як риба, — роздратовано мовив Голакс. Він сів долі й заходився розповідати про смерть королів і тому подібні речі, про малих дітей, що задихнулися, проковтнувши каблучки.

— Я не маю сліз, — сказала Гега.

Він розповів їй про жаб на майдані й про ропух у просі, що поїли всю сметану й попивали всі роси.

— Я більше не плачу, — відмовила Гега.

— Поглянь-но й послухай! — сказав Голакс. — Принцеса Саралінда не побереться з цим юнаком аж до того дня, коли він покладе на стіл однієї людини тисячу самоцвітів.

— Я б заплакала заради Саралінди, — зітхнула Гега, — аби ж тільки могла.

Принц підійшов до дубової скрині, взявся рукою за віко й відкрив. Сяйво заповнило всю кімнату й освітло найтемніші кутки. У скрині було принаймні десять тисяч самоцвітів, і то саме таких, яких вимагав герцог. Діаманти блищали, й рубіни яскрили, і сапфіри горіли, і смарагди, здавалося, палали. Гості подивилися на Гегу.

— Це самоцвіти сміху, — мовила вона. — Я прокинулася чотирнадцять день тому, і вони лежали на моєму ліжкуві. Я реготалася над чимсь уві сні до сліз.

Голакс схопив одну пригорщу мерехтливих самоцвітів, потім другу, цмокаючи в захваті.

— Поклади їх на місце, — сказала Гега. — Ти мусиш знати, що самоцвіти сміху мають одну властивість. За два тижні вони завжди перетворюються на сльози. Цього дня і цієї

хвилини якраз минає два тижні, відколи я поклала їх у скриню.

І враз самоцвіти потьмарились і зблякли. Діаманти потьмяніли, смарагди погасли, й усі самоцвіти Гегиного сміху перетворилися на сльози, тихенько хлюпнувши, наче зітхнувши. У скрині не було нічого, окрім прозорої водички, що глузувала з них, підморгуючи.

— То пригадай же, — заволав Голакс, — пригадай же, над чим ти уві сні сміялася.

— Не знаю, бо то було чотирнадцять днів тому, — відповіла збентежено Гега.

— Згадай! — сказав Голакс.

— Згадай! — сказав Зорн Зорнський.

Гега насупилася й відмовила:

— Зроду не пам'ятаю своїх снів.

Голакс склепив за спиною руки й замислився.

— Якщо мені не зраджує пам'ять, — сказав він, — самоцвіти смутку живуть вічно. Такою чарівною силою обдарував тебе добрий король Гвейн. Що він, до речі, робив так далеко од Яроу?

— Полював, — відповіла Гега. — Якщо мені не зраджує пам'ять, вовків.

Голакс нахмурився.

— Я по-своєму шаную логіку. Що сталося того страшного дня? Чому він оцінив смуток вище над сміх? Чому ці самоцвіти за два тижні перетворилися на сльози?

— Господар сусідньої ферми засміявся. І добрий король сказав: «Поміркувавши, я вирішив зробити деякі поправки й уточнення. Самоцвіти смутку переживуть усе, але самоцвіти сміху дадуть тобі мало втіхи».

Голакс застогнав і промовив:

— Єдине, що я ненавиджу в цілیم світі, то це поправки. — Очі йому заблищали дужче й дужче, і він заплескав у долоні. — Я насмішу її до сліз.

Голакс розповів їй смішні випадки, що сталися за недавніх і давніх часів, але Гегині очі були сухі, як кварц, а її уста, здавалося, були вирізьблені з агату.

— Я не сміюся ані з того, що було, — сказала вона, — ані з того, що є.

Голакс усміхнувся.

— Тоді ми пригадаємо випадки, що будуть, і яких не було ані тепер, ані колись. Я щось придумую.

І він заходився щось придумувати.

Жив на світі кривий дивак,
Що шпурляти грудки був мастак.
Він ціляв в кажанів,
Що літали долів,
А каламар не міг вцілить ніяк.

Гега зареготалася до сліз, і семеро місячних каменів скотилися з її щік на підлогу.

— Вона плаче напівкоштовним камінням, — заволав Голакс і спробував знову:

Жив-був старий пестун на світі,
Молов солодкі словеса,
Такі мав довгі ноги — вері пріті,
Що на колінах виступала аж роса;
Цукерки купував на кожнім стріті —
У них була для нього вся краса.

Гега зареготалася до сліз, і семеро діамантів скотилися з її щік на підлогу.

— Фальшиві діаманти, — простогнав Голак. — Вона плаче дешевими прикрасами!

Юний принц і собі спробував розповідати різні побрехеньки, але, хоч як силкувався, дістав у винагороду лише зливу турмалінів, котячих очей і потік перли.

— Герцог ненавидить перли, — заквилив Голак. — Він вважає, що їх породжують риби.

В кімнаті стало темно, хоч ув око стрель. Місяць і зорі затьмарилися. Принц із Голаксом стояли, наче скам'янілі. Голакс одкашлявся. Принц випростав руки і склав їх знову. Потім без причини й личини, не в лад і не в склад Гега зареготалася. Ніхто не сказав ані слова, не розказав жодної побрехеньки. Може, запугував сич. А може, проповз слимак. Але Гега реготалася невпинно, і коштовні самоцвіти котилися їй по щоках і падали сяючи на підлогу. Скоро в хаті було по кісточки діамантів та рубінів. Голакс одлічив тисячу й поклав у оксамитову торбу, що її взяв із собою.

— Краще б вона реготалася з якоїсь моєї побрехеньки, — сказав він, зітхнувши.

Зорн Зорнський узяв її руку.

— Нехай пан біг дасть тобі тепла взимку й прохолоди влітку, — мовив принц.

— Прощавай, — мовив Голак. — Велика тобі дяка.

Гега ж реготалася, і долі палали сапфіри, освітлюючи Голаксові дорогу до дверей.

— Скільки нам лишилося годин? — вигукнув юний принц.

— Дивне діло, — промовив Голак сам до себе. — Я міг би заприсягтися, що вона померла. Це єдиний раз, коли мене зрадило передчуття.

— Скільки нам лишилося годин? — благоголю запитав принц.

А Гега реготалася, сидячи на скрині.

— Правду казати, лишилося тільки сорок, — відмовив Голак. — Але дорога весь час іде вниз.

Вони вийшли у безмісячну ніч і почали розглядатися в темряві.

— Мабуть, нам сюди, — сказав Голак, і вони подалися в той бік.

— А як же з дзигарями? — запитав Зорн.

— Ще одна заковика на ще одну годину, — відповів Голак, винувато зітхнувши.

А в хатині щось червоне і більше за рубін палало серед самоцвітів. Гега його взяла.

— Троянда, — мовила вона. — Мабуть, вони її впустили.

У чорній дубовій кімнаті на стінах палахкотіли, потріскуючи, жовті смолоскипи, і їхнє полум'я вигравало на списках і щитах. Герцогові рукавички мерехтіли.

— Котра година? — проскрипів він.

— Місяць зайшов, — відказав Цить. — Я не чув дзигарів.

— Ти довіку їх не почувеш, — верескнув герцог. — Я замордував час у цьому замкові багато холодних засніжених років тому.

Цить поглянув на нього порожнім поглядом, ворущачи щелепами, ніби щось жував:

— Час тут замерз. Хтось забув причинити вікна.

— Ет! — вигукнув герцог, сідаючи кінець столу. Потому знову встав і заходився кульгати по кімнаті. — Він спливав долі годинами й хвилинами. Я бачив те на власні очі.

Цить собі щось жував. За готичними вікнами загуркотів грім. Пролетіла сова.

— Самоцвітів немає, — заревів герцог. — Їм доведеться принести мені ріні з-над моря або лосняку з луків. — Він зайшовся страшним реготом і знову спитав. — Котра там година?

— На мій лік виходить, що їм лишилося хвилин сорок.

— Вони нізачо не встигнуть, — зарепетував холодний герцог. — Сподіваюся, що вони потопилися або повиламували собі ноги, або заблудилися. — Він підступив так щільно до Цитя, що їхні носи замалим не торкнулися, і запитав хрипким шепотом: — Куди вони подалися?

Цить позадкував на сім кроків.

— Сім годин тому я бачив Жевжика. Він зустрів їх: вони прямували до Гегиної гори. Ви пригадуєте Гегу? Чи не забули за неї?

Герцог зареготався так, що аж задзвеніли щити:

— Гега більше не плаче. У Геги немає сліз. Вона не заплакала навіть тоді, коли їй розповіли про дітей, ув'язнених у моїй вежі.

— Мені те було не до вподоби, — сказав Цить.

— А мені до вподоби, — сказав герцог. — Нічого дітям спати в моїх камеліях. — Він знову заходився кульгати по кімнаті й, визирнувши у нічну темряву, спитав. — Де ц? Слухай?

— Він подався слідом за ними, за Голаксом і Принцем.

— Я йому не вірю, — буркнув герцог. — Мені до вподоби шпигуни, яких можна вглядіти. Я віддаю перевагу видимим слугам. — Він гукнув: «Слухай!», визирнувши на сходи, і «Слухай!», визирнувши з вікна. — Мені холодно, — проскрипів він.

— Вам завжди холодно.

— Мені холодніше, — гарикнув герцог, — і не смій нагадувати, як мені буває завжди! — Він вийняв свою шпагу і махнув, заміряючись на порожнечу й тишу. — Я скучив за Шепотом.

— Ви віддали його на з'їжу гусям, — сказав Цить. — Він, очевиднож, припав їм до смаку.

— Тихше! Що то було?

— А на що воно було схоже?

— На те, що принци чаляться сходами, на те, що Саралінда тікає. — Герцог покульгав до залізних сходів і знову махнув шпагою, заміряючись на порожнечу й тишу. — Який він на дотик? Ти його мацав?

— Слухай? Заввишки він п'ять футів, — відповів Цить. — Має бороду, а на голові в нього щось таке чудернацьке, що годі змалювати.

— Голак! — зарепетував герцог. — Ти мацав Голакса! Я найняв його за шпигуна, не знаючи, хто він такий.

Залізними сходами поволі скотився пурпуровий м'яч, поцяцькований золотими зірками. Він мигав і підморгував, наче голе маля, що здоровкається з священиками.

— А це що за проява? — запитав герцог. — Що воно таке?

— М'яч, — відповів Цить.

— Я це сам бачу! — гримнув герцог. — Але чому він тут? Яка лиха година занесла його сюди?

— На мій погляд, — сказав Цить, — він дуже схожий на той м'яч, що ним грався Голак із тими дітьми.

— Вони на його боці! — загорлав герцог так надсадно, що, здавалося, його грець поб'є. — Їхні привиди на його боці.

— Він має силу друзів, — зауважив Цить.

— Помовч! — заревів герцог. — Він не здатний відрізнити мертвого від умираючого, те місце, де він був, од того, куди він іде, дзигарі, що дзвонять, від дзигарів, що змовкли навіки.

— А я гадаю, що здатний, — сказав шпигун і затнувся, переставши жувати.

Щось дуже схоже на те, чого досі ніхто не бачив, подріботіло сходами і перебігло через кімнату.

— Що воно таке? — спитав герцог сполотнілим голосом.

— Не знаю, що то таке, — відповів Цить, — але воно єдине сюди попало од віку.

Рукавички на герцогових руках затремтіли й замерехтіли.

— Я кину їх на з'їжу Тодалові й гусям — хто перший ухопить! Я начиню їх у сутерені, де лежить істота без голови! — Коли він згадав Тодала, оксамитова маска Цитя посіріла. Герцогова брова поповзла вгору. — Я всіх їх замордую! — вигукнув він. — І цю красуню, і її красеня, і цього зизоокого блазня. Ти мене чуєш?

— Чую, — відповів Цить. — Але ж існують закони, звичай і засади, давніші за баккання дзвонів і за сніг на гірських вершинах.

— Ну то й що? — тихо сказав герцог, дивлячись на сходи.

— Нехай собі роблять, як хочуть, і направлять дзигарі в замок, щоб вони вибили п'яту.

— Замокві дзигарі мертві, — сказав герцог. — Я власноручно вбив час одного зимового ранку. Подивись-но, ось на моєму рукаві руді плями, — то секунди спливали кров'ю. — Він зареготався і спитав: — Чого тобі ще?

— Ви знаєте не згірш за мене, — відказав Цить. — Дайте принцеві час і нагоду викласти вам на стіл тисячу самоцвітів.

— А якщо він викладе?

— То завоює руку принцеси Саралінди.

— Єдину теплу руку в замокві! Хто втратить Саралінду, той утратить вогонь. Я маю на увазі вогонь призахіднього сонця, а не холодне безрадісне полум'я самоцвітів. Її очі — то свічки, що горять у олтарі. Її ноги видаються мені голубами. Її пальці цвітуть їй на грудях наче квіти.

— Хіба ж так годиться говорити про свою небогу? — мовив Цить.

— Вона мені не небога! Я її викрав! — вигукнув герцог. — Я викрав її з королівського замка! Вона спала з королевою, і я вихопив її з материнських обіймів. На моїх руках ще й досі сліди її зубів.

— Королевиних? — запитав Цить.

— Принцесиних, — гарикнув герцог.

— Що то був за король? — запитав Цить.

— Я так і не довідався, — насуплено відповів володар. — Мій корабель пристав до того острова в бурю. Не було ані місяця, ані зірок. І в замокві не світилося.

— То як же ви знайшли принцесу?

— Вона сяjala. Блищала на материних грудях, як зірка. Мені закортіло здобути ту осяйну прикрасу для своєї замка. Я тримав її, поки їй мине двадцять один рік. Того дня я одружуся з нею. Той день саме завтра.

— Чому ж ви не одружилися досі? — запитав Цить. — Ваш замок, то є ваш храм.

Герцог посміхнувся, вишкіривши верхні зуби.

— Бо мамка її виявилася чарівницею і мене зачарувала.

— Що ж то були за чари? — запитав Цить.

— Я не можу одружитися з нею до того дня, коли їй мине двадцять один рік, а той день саме завтра.

— Ви вже те казали.

— Я повинен тримати її в світлиці, куди мені не буде ходу. Я так і зробив.

— Мені це до вподоби, — зауважив Цить.

— А мені не до вподоби, — гарикнув герцог. — Я повинен дати й забезпечити кож-

ному принцеві змогу до неї женихатися. Я це теж зробив.

І герцог сів за стіл.

— У таких царах завжди є пролазка, за допомогою якої меткий принц зможе здобути її руку, хоч яке ви загадаєте йому діло. Які застереження зробила чарівниця?

— Ось які: «Її врятує, а тебе занапастить тільки той принц, чие ім'я починається на Кс і не починається».

Маска Цить сповзла з обличчя, і він натягнув її знову, але герцог устиг побачити, що очі його весело блищать.

— Цей принц, — сказав Цить, — зветься Зорн Зорнський, але знай і тремти: він прийшов під личиною менестреля. Його ім'я було тоді Ксінгу і не було. Це і є принц, чие ім'я починається на Кс і не починається.

Герцогова шпага затремтіла.

— Ніхто нічого мені не розказує, — прошепотів він сам до себе.

Ще один м'яч скотився сходами, чорний м'яч, поцяцькований ясно-червоними совами. Холодний герцог дивився, мов зачарований, як він котиться через кімнату.

— А це що за проява? — вигукнув він.

Цить підійшов до сходів, послуховав, повернувся й сказав:

— Там нагорі хтось є.

— То діти! — буркнув герцог.

— Діти мертві, а я чув тупіт живих ніг.

— Скільки часу їм залишилося? — вигукнув герцог.

— Та, мабуть, з півгодини, — відповів Цить.

— Я їм попробоую шпагою пецьки за те, що вони насмілилися зі мною гратись! — вигукнув герцог і рушив був угору сходами, але враз зупинився. — Вони там усім гуртом. Поклич-но вартових, — гаркнув він.

— Вартові вартують дзигарі, — мовив Цить. — Ви самі їм звеліли. У замкові одинадцять вартових, і кожен вартує одні дзигарі. А ми з вами вартуємо оці. — І він указав на двоє стінних дзигарів. — Ви самі так звеліли.

— Поклич вартових, — повторив герцог, і його прислужник покликав вартових.

Вони ввалили в світлицю, як паротяги. Герцог покульгав угору сходами, вимахуючи блискучою шпагою.

— За мною! — гукав він. — Ловко ми пограємось! Я заб'ю Голакса й принца й побегу з Сараліндою!

Вартові погрюкотіли слідом, наче паротяги. Цить осміхнувся й собі подався за ними, жуючи.

Цілих сім секунд у чорній дубовій кімнаті панувала тиша. Потім у стіні розчахнулися потаємні двері. В кімнату прослизнув Голакс, а за ним принцеса. Руки йому були обідрані й закривавлені: він-бо дерся лозами в Сараліндину світлицю.

— Як вам пощастило знайти замок у темряві без моєї троянди? — спитала вона. — Він не дав мені запалити смолоскипа.

— Ви сяяли у вікні, наче зірка, і ми вгледіли замок ген-ген здаля, — пояснив Голакс. — Нам лишилися лічені хвилини. Пускайте дзигарі!

— Я не вмію пускати дзигарі, — відказала принцеса.

Десь угорі забряжчала зброя: почався герць.

— Він один проти тринадцятьох! — вигукнула Саралінда. — Йому важко.

— А ми самі проти тринадцяти дзигарів. Нам іще важче. Пускайте дзигарі!

— А як я не вмію їх пускати? — заголосила принцеса.

— Ваша рука тепліша, аніж холодний сніг, — сказав Голакс. — Торкніть рукою перші дзигарі.

Принцеса торкнула. Нічого не вийшло.

— Ще раз!

Саралінда знову притулила руку до дзигарів, але нічого не вийшло.

— Ми загинули, — сказав Голакс просто, а Саралінді зайшлося серце.

— Спробуй чари! — вигукнула вона.

— Я не маю надійних чарів, — простогнав Голакс. — Торкни інші дзигарі.

Принцеса торкнула інші дзигарі, але нічого не вийшло.

— То спробуй логіку! — вигукнула вона.

З потайника долинав брязкіт криці: залізна варта насідала на принца.

— Постривайте-но, — сказав Голакс. — Якщо ви торкаєте дзигарі, а вони не пускаються, то ви можете пустити дзигарі, їх не торкаючи. Ось як, на мою думку, слід тлумачити логіку. Тримайте руку оддалік. Ні, отам. Ближче! Ні, трохи далі. Трохи далі. Отак! Здається, якраз! Не руште!

Застояний задубілий механізм дзигарів ураз ожив. Він цокнув, а потому зацокотів. Принцеса Саралінда пурхала з кімнати в кімнату, як легіт серед конюшини, і тримала руку на належній відстані од дзигарів. Щось розправило свої крила, наче ворон, і вилетіло з замка.

— То щезло Колись, — сказав Голакс.

— Настало Нині! — вигукнула Саралінда.

Ясний світанок, що досі тут ніколи не сяяв, осяяв двір замка. Півень, що ніколи не кукурікав, почав кукурікати. Ранкові промені позолотили вікна, і холодний герцог застогнав:

— Я чую ходу часу. Але ж я замордував його і витер закривавлену шпагу об свою бороду.

Він думав, що Зорн Зорнський утік від сторожі. Його шпага вищала, розтинаючи темряву, і раз він рубанув власне коліно, гадаючи, що то Голакс.

— Виходь, плаксивий плюгавцю! — гукав він. — Ставай на герць, Зорне Зорнський!

— Його тут нема, — озвався шпигун.

Тієї миті несамовито забряжчали, стинаючись, шпаги.

— Вони його спостигли! — заверещав герцог. — Одинадцятаро проти одного!

— Мабуть, вам доводилося чувати про Гелехеда, що був дужчий за десятьох, — мовив Цить.

— Отож одинадцятий його подужає, — вигукнув герцог. — Я покладаюся на Кренга, найдужчого з моєї сторожі, другого фехтувальника світу. Рік тому десь на якомусь острові його перемиг невідомий принц у лицарському обладункові. А іншим зась.

— Невідомий принц був Зорн Зорнський, — сказав Цить.

— Ну, то я заб'ю його сам! — вигукнув герцог, і голос його відбився луною в закутках темних потаємних сходів. — Я замордував час кривавою рукою, що стискає тобі лікоть, а час набагато сильніший за Зорна Зорнського!

Цить знову заходився жувати.

— Жоден смертний не може вбити час, — проказав він. — А якби навіть міг, то в дівочому серці залишаються дзигарі, що відзвонюють години юності й кохання і вміють відрізнити летючих лебедів од зимового снігу і літній день од вечора, коли тюльпани згортають свої пелюстки.

— Мене нудить од твого солодкого сокотіння, — ревнув герцог. — Язик твій зіплеваний з медяника. Я порішу цього обшарпаного принца, якщо його не вб'є Кренг. Якби було світло, я показав би тобі руді плями на своїх рукавах, — їх, умираючи, заплямували кров'ю секунди. Я замордував час у цих похмурих залах і витер закривавлене лезо...

— Та помовчте, — озвався Цить. — Ви найдокучливіший з усіх негідників світу. Мені давно кортіло це вам сказати. І я радий, що зрештою таки сказав.

— Тихше! — ревнув герцог. — Де це ми? І вони побігли вниз потаємними сходами.

— Ось двері, що ведуть до дубової кімнати, — сказав Цить.

— Відчиняй, — і герцог стиснув держак шпаги.

Цить навпомацки знайшов клямку потаємних дверей.

— Один! — мовив Цить.

— Два! — вигукнув Зорн Зорнський.

— Три! — мовив герцог майже пошепки.

— Чотири! — зітхнула Саралінда.

— П'ять! — радісно верескнув Голакс, указуючи на стіл. — Діло зроблено, угоду виконано!

Герцог поволі озирнув кімнату своїм холодним оком.

— Де мої вартові? — проскрипів він. — Де Кренг, найдужчий серед них?

— Вартових я заманив у вежу, — відказав Зорн, — і замкнув. А Кренга зв'язав.

Герцог глянув на самоцвіти і мовив:

— Вони фальшиві. То пофарбована ринь!

Він узяв один камінець, побачив, що він справжній, і поклав його на стіл.

— Діло зроблено, — сказав Цить. — Угоду виконано.

— Я ще їх не полічив, — заперечив герцог. — А коли бракуватиме хоч однісінького, я завтра ж поберуся з принцесою Сараліндою.

Усі в кімнаті завмерли, чути було, як муха пролетить.

— Як вам не соромно! Вона ж ваша небога, — вигукнув Голакс.

— Вона мені не небога, — глузливо озвався кривий поганець. — Я викрав її у короля. — Він вишкірив нижні зуби і додав. — У кожного з нас є свої вади. Моя полягає в тому, що я лихий.

І, сівши за стіл, він заходився лічити самоцвіти.

— Хто ж тоді мій батько? — вигукнула принцеса.

Шпигун здивовано підвів свої чорні брови:

— Невже Голакс вам не розповів? Та, правда, пам'ять у нього препогана: він забуває все на світі.

— Особливо імена королів, — докинув Голакс.

— Ваш батько, — сказав шпигун, — добрий король Гвейн Яровський.

— Я те знав колись, та забув, — мовив Голакс, повертаючись до Саралінди. — Отож дарунок вашого батька прислужився зрештою вам. Він зробив вас щасливою.

Герцог підвів голову, вишкірив зуби і пробурчав:

— Ця справа, як на мій смак, скінчилася занадто справно. Мені вона не до вподоби. І він заходився знову лічити.

— Вона гарно скінчилася і, як на мій смак, приємно, — озвався Цить, скидаючи маску. Очі йому радісно блищали. — Дозвольте відрекомендуватися: я слуга короля, доброго короля Гвейна Яровського.

— Оцього я не знав, — мовив Голакс. — Ти міг би врятувати принцесу багато років тому.

Слуга короля сумно відмовив:

Чорна дубова кімната була освітлена смолоскипами, та сліпучіше за смолоскипи сяяла Саралінда. Тисяча самоцвітів, що виблискували на столі, засліпили холодне око герцога, а бамкання дзигарів його оглушило.

— Не люблю про те розповідати, але мене зачарувала одна ворожка.

— Увірилися мені ті ворожки, — сказав Голаксі. — Звичайно, це не стосується моєї матері.

Герцог осміхнувся, вишкіривши верхні зуби, і промимрив:

— Отож я не можу покладатися навіть на тих шпигунів, яких можу бачити. — Він обвів усіх скляними очима і спинився на Голаксі. — Ти звичайнісінька штучка! — проскрипів він. — Ти ніщо. Ти Голаксі.

— Ти б краще помовчав, самоцвітний злодію, — відказав Голаксі.

— Дев'ятсот дев'яносто вісім, — лічив герцог, — дев'ятсот дев'яносто дев'ять.

Він полічив усі самоцвіти й поклав їх у торбинку. На столі не лишилося жодного. Герцог злорадісно глянув на всіх і сказав:

— Принцеса належить мені.

В кімнаті запала мертва тиша. Голаксі трохи зблід, і рука йому затрусилася. Він згадав: коли вони сходили з Гегіної гори, щось стукнуло його по кісточці: мабуть, сапфір чи рубін, що випав з торби.

— Тисяча! — застогнав герцог від надмірного дива. З лівої рукавички його випав діамант, але того не бачив ніхто, окрім Голаксі. Герцог устав і визивно посміхнувся.

— Чого ви чекаєте? — верескнув він. — Геть звідціля! Якщо ви підете назавжди, то за вами ніхто не плакатиме! Якщо більше не вернетесь, то ніхто не виглядатиме! Які там вузли? — буркнув він до Зорна.

— Турецькі, — відповів юний принц. — За в'язувати їх мене навчила сестра.

— Забирайтеся! — знову крикнув холодний герцог і занурив руки в рубіни. — Мої самоцвіти тішитимуть мене вічно, — проскрипів він.

Голаксі, що ніколи не сміявся, захихотів. Великі двері дубової кімнати розчинилися, всі вийшли надвір, а герцог так і лишився стояти, зануривши руки в діаманти аж по зап'ястки.

— Яроу лежить напівдорозі до мого дому, — сказав принц, спинившись під замком.

— Вони вам згодяться, — мовив Голаксі, підводячи двох білих скакунів. — Ваш корабель чекає в гавані. Він відпливає за годину.

— Він відпливає опівночі, — поправив його Цить.

— Я не можу всього запам'ятати, — відмовив Голаксі. — У мого батька завжди відставав годинник. До того ж батько не вмів зосередитися.

Зорн допоміг принцесі сісти в сідло. Вона востаннє подивилася на замок.

— До Яроу вітер, — зауважив принц.

Голаксі востаннє подивився на принцесу і сказав:

— Не змерзніть. Ідьте якнайближче одне до одного. Та не забудьте про сміх. Він згодиться вам навіть на блаженних островах Жили Щасливо Довіку.

— У стайні коней немає, — міркував углос принц. — Де ж він узяв цих білих?

— Голаксі має силу друзів, — озвався Цить. — Коли треба, вони дістануть йому коней. Але він міг їх вигадати. Адже він скорий на вигадки.

— Я це знаю, — зітхнув Зорн Зорнський. — А ти попливеш до Яроу з нами?

— Я маю залишитися тут на два тижні, — відповів Цить, — поки розвіються ворожичні чари. Тим часом розв'яжу Кренга.

Вони озирнулися, шукаючи старої Штучки, але Голаксі вже зник.

— Куди він подався? — вигукнула Саралінда.

— О, у нього є, куди податися, — відповів Цить.

— Передай йому мою подяку і оцей дарунок.

Цить узяв троянду.

В зеленій прохолоді просіки, що вела до гавані, хропіли двоє білих румаків, з ніздрів їм струменіла білосніжна пара. До Яроу подував ходовий вітер, принцесі здавалося, як то часто здається людям ясного тихого дня, що вона бачить далекі осяйні береги островів Жили Щасливо Довіку. Хтозна, чи й справді вона їх бачила, але я завжди гадав, що бачила, і завжди так гадатиму.

Е П І Л О Г

Минуло два тижні. Герцог тішився своїми самоцвітами в дубовій кімнаті, аж раптом вони перетворилися на сльози, тихенько хлюпнувши, наче зітхнувши. Його оздоблені рукавички покропилися Гегиним сміхом. Він схопився на ноги, видобув шпагу й гукнув:

— Шепоте!

Шестеро гусей, що полювали слимаків у дворі замка, враз спинилися і підвели голови, вдивляючись у вікна дубової кімнати.

— А це що за моква? — вигукнув з відрізю герцог, дивлячись на калюжу розтоплених самоцвітів, що глузливо поблискувала на столі.

Монокль його впав, і він замахнувся шпагою на тишу й порожнечу. Щось посунуло через кімнату — мавпи не мавпи, тіні не тіні. Смолоскипи на стінах погасли, обоє дзигарів спинилися, і в кімнаті стало холодніше. Поширився дух, наче з старих давно непровіт-

рюваних кімнат, почувся крик, наче верещали кролики.

— Ну ж бо, виходь, кружало лизала! — заревів холодний герцог. — Ти можеш на смерть перелякати восьминогів, горбатий виплодку люті й грому, але не злякаєш герцога Трумного Замка! Тепер, коли мої любі самоцвіти перетворилися на мокрину, самотнє холодне життя вже мені зовсім не вартує. Стережися, цвілий лежню!

Тодал лизьканув. Почувся придушений крик, і настала тиша.

Коли Цить, піднявши над головою ліхтар,

зайшов у кімнату, вона була порожня. Долі поблискувала герцогова шпага, а зі столу крапотіли самоцвіти Гегиного сміху, що, на відміну од самоцвітів жалю, ніколи не живуть вічно і за два тижні знову перетворюються на сльози. Цить наступив на якийсь кругляк, що крутнувся під його ногами й покотився до стіни. Він спіймав його і підніс до ліхтаря. То був невеличкий чорний м'яч, поцяцькований ясно-червоними совами. Останній шпигун герцога Трумного Замка стояв у самотній самотині похмурої кімнати. Йому здалося, що десь у далекій далині хтось регочеться.

Поважні дзигарі поволі кинули в морок дванадцять ударів. Штормові хмари гналися низько над небокраєм; ніч була темна, безмісячна. Тишу порушувало лише сумовите жаб'яче кумкання. Аж ось із повитої дрімотою темряви виступила незнайома постать. Вона з'явилася несподівано, наче гук сурми в колисковій пісні. Незнайомий зайшов у приморську таверну; промінь світла прорізав нічну пільму і зчезнув — старі дубові двері зачинилися.

За всіма ознаками, прибулець був справжній моряк, і, вгледівши його, всі в таверні змовкли. На плечі йому сидів зелений папуга, а ззаду теліпалася просмолена кіска. Милиці в нього не було, бо він мав обидві ноги і, йдучи, перевалювався, як гуска. Го-

ворив він глухим голосом, наче бубон вибивав у могильному склепі.

— Називайте мене Літлджеком! — ревнув він, і присутні почали його називати Літлджеком.

Худорлявий мовчкуватий чолов'яга в чорному каптурі й чорних рукавичках, що вмовстився у темному кутку, поманив до себе прибульця. Той сів за його столик.

— Ви скидаєтесь на того, хто має мапу, — прошепотів чолов'яга в чорному.

— Я таки маю мапу, — пробубонів Літлджек. — То мапа далекого безлюдного острова, де є сила-силенна самоцвітів: сапфірів, смарагдів і рубінів. Я шукаю того, хто має корабель.

— Я маю корабель, — сказав чолов'яга в чорному.

— А команду?

— І команду.

— А ймення ви маєте? — спитав Літлджек.
— Ймення моє Блек, — відповів чоловік, що звався Блек.

Вони потисли один одному руки, — одна була важка й гола, друга кощавя й у рукавичці, — і досягли згоди о годині ночі: «Дві третини здобичі для нас із вами, а третина — команді».

Блек осміхнувся й, осміхаючись, вишкірив спідні зуби.

— Покажіть-но мені мапу, — сказав він, узяв мапу, уважно придивився й мовив: — На ній немає ані хрестиків, ані позначок. А треба, щоб були хрестики й позначки: вони-бо вказують, де саме заховано скарб.

— Існує ще одна мапа з позначками й хрестиками, але, що з нею сталося і де вона, ніхто не відає, — відмовив Літлджек.

— Ми знайдемо ту мапу, а ні, то знайдемо скарб і без неї, — проголосив Блек і поглянув на Літлджека, наче силкуючись його розгадати. — Висновуючи з ваших манір і поведінки, ви чоловік бувалий. З яких ви місць?

— Не з тих місць, що на суходолі, приятелю, — відповів, усміхаючись, моряк. — Дайте-но мені мапу.

— У мене вона в безпеці, — сказав Блек.

— А ще в більшій безпеці вона буде, якщо ми її розполовинимо, — сказав Літлджек.

І він розполовинив мапу кортиком. Блек узяв одну половину, а Літлджек другу половину.

О другій годині вони зішли на палубу корабля.

— Не вчитаю його назви, — мовив Літлджек. — Як він називається?

— «Аеіуи», — відмовив Блек.

— Дивна, загадкова назва, — сказав моряк. — Вона трохи скидається на крик нічного птаха.

— В ній є всі голосівки, крім «о», — сказав Блек. — Я зненавидів літеру «о» з тієї ночі, коли мати моя застряла в бортовому отворі. Ми не змогли її втягти, і нам довелося її виштовхнути. — Він здригнувся, очі його стали мов криця. — Як звється цей острів? — спитав він, силкуючись забути про нещасливе «о».

— Оороо, — відповів Літлджек, і Блек знову здригнувся.

— Осоружна назва, — зрештою мовив він. — Вона мені нагадує очі двох страховищ, які сперлися об «р». Я сам вживаю слова з «о», тож я можу їх виплюнути.

Щось верескнуло.

— Нічний птах, — прошепотів Блек. — Моряки твердять, що то моя мати. Ходімо вниз. У моїй каюті рому хоч залився.

Коли зайнявся світанок, «Аеіуи», чиї вітрила були чорні, як вороняче крило, відплив так далеко від берега, що його не вгледіло б ані найгостріше око, ані найпрозорніша труба. Година стояла погожа, і мандрівка була довга. Одного раннього ранку корабель зайшов у єдиний порт далекого самотнього острова, і Блек з Літлджеком ступили на берег, перший спокійно, а другий бундючно, а за ним повиходили насуплені здоровили-матроси.

— Ми припливли по ваші скарби з кортиками й пістолями, — сказав Блек представникові місцевого мирного люду.

— З сокирами, заступами й дрючками, — додав Літлджек.

— У нас немає ніяких скарбів, — відповів представник, — окрім морської блакиті, рожевих щік наших дівчат, їхніх червоних уст та зелені полів.

— Ми припливли по ваші скарби, — повторив Блек.

— У нас є лише місячні камені, опал та інше звичайне каміння, — відмовив представник.

— Звичайне каміння, звичайне каміння! — заверещав зелений папуга.

— Десь є мапа, — сказав Блек, — таємна мапа з позначками й хрестиками, що вказують, де сховані самоцвіти.

— Про ту мапу я нічого не відаю, — відмовив представник.

Блек осміхнувся і знову вишкірив спідні зуби.

— Розберіть місто! — наказав він, і команда заходила розбирати місто, орудуючи сокирами, заступами й дрючками, збиваючи з дверей замки, відчиняючи віка скринь, хазяйнуючи в коморах і льохах, проте знаходила лише місячні камені, опали та інше звичайне каміння, медальйони й любовні цидулки, опціони, контракти, закладні, протоколи, доповіді та інші документи, але не знайшли ані коштовних самоцвітів, ані мапи.

— Копайте в дібровах, — наказав Блек.

— Копайте на болотах, — звелів Літлджек.

І команда заходила копати в дібровах і на болотах, але знайшла тільки сов у сосні, мох та моремух, ропух та сопух, коріння та кротів.

— Висушіть потоки, — проскрипів Блек.

— Висушіть ковбані, — проревів Літлджек.

І команда висушила потоки й ковбані, але знайшла тільки окунів та пуголовків, йоржів та п'явок і сову, що втопилася в ковбані.

— Сиви в сосні, сиви в ковбанях! — заверещав папуга.

Тоді матроси подалися до колон і водограїв, проте хоч як завзято вони гахкали своїми сокирами й дрючками, а виявили тільки камінь, що з нього були виведені колони, та бризки води з водограїв.

Тієї ночі Блек з Літлджеком сиділи за столом у таверні, дудлячи ром з кухлів.

— Тут мають бути сапфіри, — прошепотів Блек.

— А також смарагди й рубіни, — пробурчав Літлджек.

— Опали й місячні камені, — заверещав папуга. — Любовні цидулки, медальйони, опціони. Сиви в сосніні, мох і моремухи та протоколи.

— Спини його, — вигукнув Блек, — а то я так здавлю йому пельку, що він тільки кавкне!

— А проте я радий, що він назвав ті речі, які ми познаходили, — сказав Блек, поміркувавши хвилину. — Все, що ми знаходимо, має літеру «о», і все, на що ми дивимось, має літеру «о», і все, що ми обстежуємо: комори, льохи, столи.

— Горища й схрони, — додав Літлджек, — потоки й ковбані.

Блек утупився в свій кухоль і дивився незворушно, доки годинник у таверні цокнув шістдесят разів.

— Я ненавиджу всі ті речі, що мають літеру «о»! — вигукнув він. — І годинники, і птахів, що розмовляють.

Він пошпутив свого кухля в годинник і розтрошив його, але всередині не було нічого, крім механізму — ані рубінів, ані смарагдів, ані сапфірів, і мапи теж не було.

— Папугу звати Меграв, — сказав Літлджек. — В його імені немає жодного «о».

— Здавлю пельку! — заверещав папуга. — Здавлю пельку!

— І він не сказав жодного «о», — мовив Літлджек.

Блек устав і гахнув по столу кулаком.

— Я спекаюся всіх «о», великих і малих! — закричав чоловік в чорному. — Я видам універсал. У всіх книжках і всіх вивісках «о» буде видряпане або замальоване. Ми надрукуємо нові книжки й намалюємо нові вивіски без «о»!

І відтоді коваль став квалем, а бровар брварем, і люди шепотіли, мов змовники, вимовляючи ті слова. «Сон літньої ночі» і «Комедія помилок» сплюскли, наче проколені повітряні кульки. Оповідання стали пвіданнями, а Робінгуд став Рбінгуд. Солом'яний Бичок згубив свої «о», і Золотоволоска теж згубила, і перший перетворився на шепіт, а друга — на щось подібне до злвіснглускту. Прочитати вголос «ко-ко-ко-ко» стало неможливо, і батьки перестали читати казки своїм дітям, а дехто взагалі перестав читати. Прибульці ж тим часом шукали самоцвітів.

Наступного дня, коли «о» вилучили з книжок та вивісок і срка білбка мішала кашку пликм, а клбк утік від ввка, а голярня стала глярнею і чоботар чбтарем, Блек видав новий наказ:

— Шукайте по фортепіанах та віолончелях.

— Шукайте по тромбонах і гобоях! — заgrimів Літлджек.

І команда заходилася шукати по фортепіанах і віолончелях, тромбонах, гобоях, гармоніях і банджо, але нічого не знайшла, бо, крім музики, вони нічого не заховували.

Того вечора в таверні, видудливши тринадцяту пінту рому, Блек почав співати голосом, що своїм тембром нагадував крукове каркання.

Не піду на вулицю страшну,
Цим страшних людей я помину,
Сходами жажними я майну
І на вежу виберусь жажну,
До жажних крилатих кажанів,
До котів, до пацюків жажних.
Не піду на вулицю страшну,
Цим страшних людей я помину.

Відвідувачі подивилися на нього, повставали, залишивши недопиті чарки, розплатилися з корчмарем і повиходили з таверни.

— Здається, люди не вподобали ані голосу вашого, ані вашої пісні, — сказав Літлджек.

— Я заберу в них усе, що грає і має літеру «о».

Наступного ранку команда почала нишпорити по хатах, забираючи фортепіано й віолончелі, тромбони, гобої, клавікорди, акордеони й мелодеони, фаготи й саксофони та інші інструменти, що мають літеру «о», і смичкові, й духові. Чоловікові й жінці, що полюбляли грати дуети на мандоліні й гармонії, довелося розлучитись. Команда згайнувала ціліснінький день, ламаючи стару іржаву каліопу, яка лежала на полі, і розбираючи карільйон.

— Тепер у них лишилися самі флейти, бубни й цимбали, — злорадів Блек.

— І цитри, й гітари, — додав Літлджек. — І спінети, і сурми, і арфи, і тулумбаси.

— Не дуже вони потішаються ними, — сказав Блек. — Я ще не покінчив з «о» в музиці, гармонії, мелодії й композиції. У них не буде нот, більше того, не буде ані оркестру, ані хору, ані філармонії. Вони не зможуть грати ані симфоній, ані рапсодій, ані сонат, ані концертів. Я заберу їхні ораторії, хори, а також усіх солістів, баритонів, тенорів і сопрано, їхніх меццо і акомпаніаторів. Доведеться їм слухати марші, псалми, речитативи, гімни, панахиди та різні уривки.

— Але серенади в них залишаться, — мовив Літлджек.

Блек презирливо махнув рукою:

— Спробуйте-но проспівати серенаду жінці, що стоїть на балконі, коли не буде балконів. Нехай собі мугикають свої гімни і лепечуть літанії.

І, зловісно поблискуючи очима, Блек заходився перераховувати всі ті речі з «о», які він хотів вилучити:

— Скерцо, ларго і крещендо, алегро і ді-мінуйендо. Нехай-но лірики спробують влаштувати свій Нічний червневий фестиваль. Багато радощів вони матимуть без зірок. — І він розстроїв у кулаці уявні зорі. — Принаймні люди вже не танцюватимуть польки, екосеза й гавота. От якби мешканці Р упали в тугу за тим, що втратили! Але ж вони не тужать.

— Р? — перепитав Літлджек.

— Я вилучив «о» з Оороо, — пояснив Блек. — Островів з літерою «о» на світі обмаль, і їм завжди погано ведеться. Наприклад, островів Ліонез поринув у море. Я склав список островів, що існують і досі. Вони не мають жодного «о». То не проста випадковість. — Він витяг з кишені пергамент і голосно прочитав назви островів без «о». — Ісландія, Гренландія, Англія, Уельс і Ірландія, Джерсі, Гернсі, Мен і Уайт; Капрі, Кріт і Кіпр; Ельба, Мальта і Свята Єлена; Мадагаскар, Занзібар, Сардинія.

— Свята Єлена і Ельба не принесли Налеонові щастя, — зауважив Літлджек.

— Наполеон Бонапарт народився на Корсіці, — відмовив Блек. — Тому-то його й спіткало нещастя. — І він читав список далі. — Балі й Балеарські острови, Філіппіни й Целебес, Фіджі й Гебріди, Куба й Бермуди, Індія й Вест-Індія, Великі й Малі Антільські, Мартініка й Трінідад, остров Пасхи і Ямайка, Віргінські й Канарські, Сіцилія, Гаїті й Гавайські. А якщо замінити «г» на «т» у Гаїті, то буде Таїті.

Дочитати список йому не стало снаги.

Літлджек заплющив око й сказав:

— Ви забули про один острів. На ньому жив один мій приятель, Ган на ймення. Доречніше сказати, не жив, а існував.

— Він зветься, — заледве вимовив Блек, — острів Скарбів.

— І з котеджів, — озвався коваль, — бо котедж має літеру «о», і бунгало теж має.

— Доведеться нам жити по хатинах, — сказав пекар, — чи по хижах, халупах, халабудах, куренях.

— Халабуди не мають крокв, — зауважив Андреус. — У нас будуть паркани, а не буде воріт, будуть двері без порога, печі без горщиків, дахи без коминів, килими без підлог, рами без шибок, ліжка без подушок, будуть виделки, але не буде ані ложок, ані ножів. Не буде ані молока для дітей, ані оливи для каганців, ані покришок для чавунців.

— Вони заберуть моє тісто, — простогнав пекар.

— Вони заберуть моє золото, — простогнав золотар.

— І мій молот, — зітхнув коваль.

— І мій одяг, — схлипнув кравець.

— І мій шоколад, — промимрив кондитер. Нараз устав чоловік на ймення Гайд і мовив:

— Шоколад вадить шлункові. Ми їстимемо карамельки та маківники. Слава Блекові й Літлджекові, що звільняють нас од льодяників та солодича!

— Гайд юрист, — озвався Андреус. — Він і надалі матиме свою платню й пеню.

— І свої писемні причандалля, — сказав пекар.

— І свій папір та пергамент, — сказав золотар.

— І свій стілець та стіл, — сказав коваль.

— І свої підписи та печатки, — сказав кравець.

— І свої статті та статuti, — сказав кондитер.

Але юрист від них відмахнувся і вкрадливо мовив:

— Усім нам увірветься нитка однаково. Усі ми вхопимо того самого облизня. Десь тут мають бути сховані коштовні самоцвіти, інакше Блек з Літлджеком не прибилися б до нас із такого далека. Нумо ж самі пошукаймо по всіх кутках, закоморках та запічках.

Дехто з поспільства погодився з Гайдом, але більшість приєдналася до поетової думки.

— Треба знайти якийсь порятунок, — сказав поет.

І вони сиділи долі, відшукуючи порятунок, аж доки зайшов місяць. А поки вони сушили собі голови, Блек і Літлджек із своїм гуртом навзаводи пороли подушки, жовті крокетні м'ячі й трошили кокосові горіхи, та знаходили тільки те, що завжди буває в подушках, жовтих крокетних м'ячах і кокосових горіхах.

Наступного ранку Андреус ішов зі своїм хортом вулицею, на якій шукачі скарбу по-

розкопували пішоходи, і зустрів Блека з Літлджеком.

— Тепер що пет, що пес — один біс, — глузливо мовив Літлджек. — Адже без «о» залишився і поет, і хорей, і строфа, і спондей, і ода, і сонет, і рондо.

Хорт загарчав.

— Ненавиджу хортів, — сердито буркнув Блек, — бо хорти мають «о».

— Пес у мене французький, — відмовив Андреус. — Він не тільки chien, що по-французькому означає собака, але й lévrier, що по-французькому означає хорт.

— Chien, lévrier! — заверещав папуга. — Chien, lévrier!

— Ну, то я повинюся всіх інших свійських тварин і птахів з «о»! — вигукнув Блек і видав відповідний універсал.

Усі остров'яни жахнулися: можна було тримати свиней, але під заборонами опинилися льохи, сало й окости; вівці можна тримати, а вовну заказано; телят можна, а корів ні. Курка була в безпеці, доки вона починала квоктати й ставала квочкою; один дрізд міг літати цілком вільно, але в зграї дроздів він утрачав свою недоторканність. Діти залишилися без поні, а фермери без лошат, коней і козлів, без ослів і волів.

Суд ніяк не міг упоратися з позовами, — чи то пак пзвами, як вони тепер називалися.

— Хтось має розтлумачити той закон, бо все на світі переплутається, — казали люди.

Отож Блек призначив Гайда, юриста, суддею і головним тлумачем.

— Що хаотичніше тлумачення, — зауважив Блек, — то краще. Я ж бо люто ненавиджу тую літеру.

А Гайдові, що полюбляв усяку плутанину, то була ковінка на руку.

— Хаотичне тепер хатичне, — сказав він, — середина між хаосом і статикою.

Він постановив, що фермери можуть тримати корів, зганяючи їх до купи, бо то вже не корови, а череда. Отож люди могли споживати сир, кисляк і сметану. Він видав постанову на користь курей і яєць.

— Тримайте їх окремо від качок, бо вкупі вони вже не кури, а птаство, — сказав він.

— У нас немає ані картоплі, ані огірків, ані моркви, ані помідорів, — поскаржилась якось одна господиня.

— Усе, що росте на грядках, — відмовив Гайд, — на дев'яносто п'ять відсотків не має літери «о». Я міг би налічити двадцять таких видів, — зарозуміло додав він, — але ж ви почнете хором вимагати кольярабі. Вам вільно їсти майже всі овочі від яблук до мандаринів, а між ними десятків зо два інших: груші, сливи, банани, ананаси й айву. Та я знаю вас, жінок, — вам закортить овочів, яких ви зроду не їли і які вам зовсім не смакують; наприклад, помаранчів й нудотно солодких персимонів. До речі, грейпфрути

споживати не вільно. Мені не до вподоби їхній гіркий сік. Я заборонив грейпфрути, зважаючи на їхню французьку назву.

Згодом ще одна господиня прийшла до суду поскаржитися на те, що їй бракує приправ.

— Немає ані гвоздики, ані кориці, — сказала вона, — ані майорану, ані оцту.

— Але ж у вас є ще шафран, — відмовив Гайд, — і кмин, і кріп, і базілік, і ваніль, і сарсапарель, сіль і перець, і паприка та інші приправи. Немає какао, то пийте каву, не вільно споживати цукор, то кидайте сахарин.

Тієї миті підняла руку швачка. Їй кортіло довідатися, як стоїть справа з «о» в матерії й одязі.

— Деякий крам заборонено до вжитку, — визнав Гайд. — Полотно, сукно, оксамит, шовк і трикотаж, колєнкор і криноліни. Але у вас лишається ситець, вельвет, тюль, китайка, саржа, твід і муслін, фетр і сатин, байка і шкіра, двадцять інших тканин на прохолодну, теплу та зимову погоду.

Боцманом на кораблі був чоловіч'яга на ймення Стрег, а стерновим був чоловіч'яга на ймення Страг, перший був алергічний до троянд, а останній був алергічний до флоксів. Отож Блек вирішив, що навіть квіти з літерою «о» повстали проти нього, і наказав команді винищити в садах остров'ян усі троянди, флокси, а також олеандри, і стокротки, і красюлю, і левкої, і орлики, і жоржини та інші квіти з літерою «о».

— Але я живу з півоній, рож і чорнобривців, — поскаржився садівник.

— Лілеї легше поливати, — відмовив Гайд. — І вони краще даються до алітерації. Крім того, є ще ліліяси та лісові квіти. Я сам схрестив кілька видів, і не без успіху. Нечесані панночки схрещені з любочками втрачають своє «о». Свій гібрид я назвав: «любі-хай-і-нечесані». А коли схрестити чортополох з райдеревом, то вийде нечистий у раю.

— Це богохульство або єресь, — загомоніли жінки.

— Це ще не все, — провадив Гайд. — Дівоча краса схрещена з дурноп'яном дала мені п'яну дівку. Відьмине зілля схрещене з божою ручкою має дати святеницьку руку. А поміркуйте, який вийшов би гібрид, якби сон богородиці схрестити зі свербигузом.

Почувши те, розгнівані жінки повставали і, не приховуючи осуду, повиходили.

— А чому не позбутися всіх рослин? — запитав одного дня Блек. — Адже в рослинах є літера «о».

— Я про те вже думав, — відмовив Гайд, — але нам слід зберегти збірні іменники, такі як питво, товари, врожай, посуд і, гадаю, початкові школи. Я вже забрав у теслі доло, сокиру і дошки. Проте у нього багато чого лишилося, занадто багато; так воно

завжди буває, хоч є «о», хоч немає. Він має пилку, сікач, ватерпас, а також цвяхи і бренталі, і штифти, і шруби, і гаки. Однак майструвати йому доведеться лише дешифцію та абишицію, дрібнички та дурнички. Ані обори, ані броварні, ані комори, ані короварні.

— От аби заборонити тіло, тоді б нікому нічого не кортіло, — сказав Блек, і очі йому заблиснули, як рубіни. — Не було б анатомії, морфології, фізіології, фізіології, не було б ані чоловіка, ані особи. Я часто думаю про те вночі. Тіло — це кров та кості, та інші «о»: органи, торс, нутрощі й ноги.

Гайд закопидив верхню губу і мовив:

— Я створю вам ідеальну людину, витривалішу й довершенішу від чуба до п'ят, і то послуговуючись лише «а», «і», «у», «и» та «е». Вона матиме дужі руки й пружні м'язи; ніс, вуха, вії й губи, шию й груди, і плечі, і рамена; печінку, серце і легені, нерви, зв'язки і шкіру; нирки і кишки, міхур і діафрагму, і лікті, і в'язи, і череп, і тім'я, ребра і хребет... — Блек позеленів, і Гайд підняв догори руки. — Артерії і вени, і клітини, і гланди...

— Годі! — гримнув Блек. — Шкода, що в тілі людському так мало «о».

— Нічого не вдієш, — зітхнув Гайд. На світі бувають речі без «о».

— Я не займу ані їхніх голосових зв'язок, ані горлянок, — сказав Блек, — але я присилую цих скарбоховачів говорити так, що вони не вимовлятимуть «о» в жодному слові.

Отож мова скоротилася і слова збіглися, бо людей примусили говорити так, щоб ні в одному слові не було літери «о». Нікому не вільно було вигукнути: «Агов», «Овва», «Отакої» чи просто сказати «Здоров». Міський театр зачинився, бо Шекспірові рядки лунали туго й глухо. Ніхто не насмілювався грати «Отелло», відколи Отелло став Телл, а Дездемону задушили на самісінькому початку. Деякі речення ніяк не можна було втямити — чужа мова та й годі! «Дне дрбал дурил брезклг бжеру» означало «Одне одоробало одурило обрєзклого обжеру», але збагнути це могли тільки вчені. Люди не говорили, а сичали або мимрили, або гуділи. Коли чоловіка на ім'я Отто Отт питали, як його звуть, він тільки затинався на відповідь. А коли Офелія Олівер називала своє ім'я, то чоловіки тікали від неї, як од вогню.

— Ми не можемо відрізнити опуху від пуху, — сказав коваль на таємних зборах.

— Ми не можемо відрізнити остатків від статків, горілки від грілки, — сказав пекар.

— Буває ще й гірше, — мовив Андреус, — бо скоромний став скромний, а оборона борона. Нумо діяти, а то ми перестанемо один одного розуміти.

І він мав слушність. Одні люди казали, що корок це карк, а інші, що це крук. Автор

книжки «Дівчина і ржа» прочитав своїй дружині уголос ту назву «Дівчина і ржа» й облишив письменство.

— Вони все одно сміються, — поскаржився якимось Блек Гайдові. — Я стільки зробив для них, а вони все одно сміються.

— Сміх не має «о», — нагадав йому Гайд. — Не має його і регіт і усмішка. Певна річ, без «о» ніяк не зарекочеш, а от гикати й скалати зуби можна.

— Ану, припини цю гру! — гаркнув Блек. — Гра, — повторив він, пережовуючи це слово, наче цукерку. — Треба заборонити волейбол і доміно, повикидати волани, кості й усе, що стосується крокету, покласти кінець футболові й зіпсованому телефоніві. А пінг-понг...

Гайд перебив його, враз піднявши руку:

— Настільний теніс не має жодного «о». Не мають його ані ракетки, ані м'ячі, ані сітка, ані стіл.

Блек перелічив усі ігри, що віднині опинилися поза законом, і сказав:

— Нехай собі граються в жмурки і в куцібаби.

Гайд покликав собі на допомогу десяток посіпак, до них прилучився ще один десяток, і вони заходилися пильнувати, аби люди не грали в шинках вечорами в заборонені ігри: в довгої лози, ката та миші та ворона.

— Ми живемо в постійній небезпеці, — мовив Андреус людям. — Небавом пірати заборонять майже всі слова, і нам нічого буде казати. Нам уже нема в що грати. Я прочитаю вам один уривок, і ви зрозумієте, в яку халепу ми втрапили.

І він прочитав:

«Вни сіють хас. Де шукати при? Чим брнитись? Гре нам бідлашним грпахам. За рбтю й скрбтю ми світа не бачим. Навіть дітей наших у шклах перетврюють на йлпів. Звірі в зпарку не такі лакнічні, як ми. Зл звеличен, а дбр забрнен. Будьм хрбрі, мв леви, рзрівім кви, прженім гнбителей».

— Що це за курзу-верзу? — вигукнув коваль. — По якому це, по-чортячому?

— Ні, по-людському, — відмовив Андреус, — але без «о».

І він прочитав усе те з «о». Багато слухачів здогадались були, що гре це горе, але ніхто не втямив, що грпахам це горопахам.

— Як же нам вирятуватись з хасу? — запитав пекар.

— Відповідь треба шукати в письмових пам'ятках, — сказав Андреус. — Нумо гуртом перечитаймо всі книжки, що залишилися в бібліотеках. Може, нам пощастить розкрити таємницю ворожих чарів, віднайти спосіб, за допомогою якого ми покладемо край пануванню Блека і Літлджека.

Тієї ночі в лісі було темно, тож ані Андреус, ані його прибічники не помітили Гайда, який підслухав їхні плани, сховавшись за де-

ревом. Його кодеги й усі земляки заборонили йому бути оборонцем і відвідувати збори. Наступного ранку безправний правник пішов до Блека і розповів усе, що йому пощастило підслухати.

— Треба знищити всі книжки, які можуть стати їм у пригоді, — звелів Блек, — а особливо ті, що стосуються наук з літерою «о»: географії, біографії, біології, психології, філософії, фізіології, астрономії, агрономії, гастрономії, тригонометрії, геометрії, оптометрії та всіх інших ологій, ономій і ометрій.

Пірати залюбки взялися до нового діла й між іншим поносили до ґрунту коледжі, а також понищили багацько книжок, томів, фоліантів, глобусів, дощок та указок і повиганяли професорів, доцентів, дослідників, репетиторів та інструкторів. І не лишилося жодного філолога, який міг би перекласти з англійської на англійську. Бувало, що батьки белькотали аж ніяк не виразніше за своїх дітей-немовлят.

4

Жила собі на острові гарна та вродлива дівчина, що звалася Андреа. Одної ночі, риючи у батьковій бібліотеці в пошуках чарівного слова чи закляття, яке б дошкулило вандалам і прогнало їх по три вітри, вона знайшла старовинну магічну книгу. Наступної ночі Андреа принесла ту книгу в ліс на таємну нараду. Андреус злякався, бо жінкам не вільно було ходити на ті наради. Поет боявся, щоб жінок не повиганяли з острова, бо жіноцтво мало літеру «о».

— Але ж дівчина може почуватися в безпечі, — зауважила Андреа, — хай вона буде дівча, чи юнка, чи відданиця, чи стара дівка.

— Чи кохана, чи любка, — докинув Андреус. — Та однаково ти належиш до жіноцтва.

— Я можу стати наречена і дружина, — відмовила Андреа. — Наречена й дружина вирізняються з жіноцтва.

— Тоді ти станеш матрона, — сказав Андреус, — і тобі не вільно буде народити ані хлоп'яти, ані взагалі немовляти.

— Годі вже правити ці безглузді теревені, — заскиглив стельмах. — Я не маю коліс для карет. А карети без коліс — то однаково, що слова без літери «о».

— Я не можу робити свічки, бо не маю воску, — поскаржився свічкарь. — А свічки без воску — то не свічки.

— Не бійтеся вживати слова з «о», — сказала Андреа. — Ми не можемо ані жити, ані розмовляти без сподівань, а сподівання

без «о» — ніщо, і навіть ніщо менше за ніщо, коли воно є ніщ. Тож не втрачаймо в ньому «о».

І вона дала Андреусові книжку, що знайшла її в батьковій бібліотеці.

— Вона зветься «Зачарований замок», — сказав Андреус.

— Я знаю ту книжку, — залебедів сивобородий дідок, — і можу розказати, про що в ній ідеться, аби ви не марнували часу на голосне читання без жодного «о».

— Тож розкажи, про що в ній ідеться, — вигукнув Андреус, — бо там є сила-силенна виносок, які тепер називаються винсками!

Дідок одкашлявся і почав розказувати:

— Слухайте, діти мої, повість про зачарований замок, який з'явиться якраз через місяць цього ж таки року. — І він розказав повість про зачарований замок, і всі слухали його, затамувавши подих. — Колись давно, тисячу років тому, островом нашим правив король. Але його випровадив з замка гурт зайшлих ланців і голодранців, таких самих, які впали оце на нашу голову. Вони розібрали замок по камінчику, шукаючи скарбу чи мапи, що їх там не було, а якщо й були, то надійно сховані. Короля вигнали з острова, але, відпливаючи, він заляв місце, де колись стояв замок.

Дідок замовк і почухав собі потилицю.

— Як же він його заляв? — спитав Андреус.

— Може, пригадає дівчина. Не та вже в мене пам'ять, — відмовив старий.

— Раз на сто років замок з'являтиметься знову, — сказала Андреа. — Точнісінька подoba зачарованого замка, який уві сні бачать діти.

— І хто ж туди може зайти? — запитав Андреус. — Як і чому?

Андреа підвела обидві руки й опустила їх:

— В книжці немає останньої сторінки.

— На останній сторінці була мапа, — промимрив дідок. — Пам'ять моя вже не та, але це я пригадую. — Він помовчав хвилину і провадив: — Хто знайде мапу, той скрізь знаходитиме скарби. Пам'ять моя вже не та, але це я пригадую.

— Де ж мапа? — спитав Андреус. — Може, ви пригадаєте?

Дідок думав-думав і зрештою сказав:

— Здається, на старій стіні замка. Хто знайде її, той знайде і самоцвіт, без якого заблудиться.

— Коли той замок з'явиться знову, ми поспіємо до нього перші! — вигукнув Андреус.

Дідок сумно похитав головою:

— Всередину може зайти тільки лихий чоловік. Так обумовив король своє закляття. Не знаю чому, а якщо й знав колись, то забув.

— Тоді ми пропали, — сказав Андреус.

— Ми не можемо пропасти, коли з «прпали» пропало «о», — зауважив дідок. — Так чи ні?

Всі поодверталися, аби приховати безнадію.

— Здається, я чую дивний новий дзвін, — сказав дідок, — давній знайомий дзвін, дзвін, якого я досі не чув, дзвін, який я пригадую.

Всі повернулися і вступили в старого. І Андреа спитала пошепки серед зловісної тиші:

— Тріумф чи загибель віщує він?

— Це покаже часу плин, — зітхнув дідок.

5

Наступного дня вандали заходилися ламати покрівлі, виважувати крокви, руйнувати горища, трошити горгульї, зносити мармурові колони — іонічні, доричні, готичні та корінфські — і геть усе у стилі барокко та рококо. В прохолодному коридорі Блек власноручно потрошив сокирою мармурові бюсти Гомера, Горація і Платона, Овідія, Омара і Катона, Діогена і Дамокла, Сократа і Гіпократа, Демосфена й Арістофана. Та жодна іскорка не заблискала серед уламків.

— А чому нам не порозкопувати могил? — запитав одного дня Літлджек. — Коштовні речі часто ховають у могилах.

— Могили на цвинтарі, — відповів Блек. — А я глибоко шаную слова без «о». Ось чому ми не займемо ані склепа, ані церкви, ані каплиці.

— Може, ви побоюєтесь домовиків і вовкулак? — сказав Літлджек. — Вони ж виють басом на «о», так само як чорти й водяники. Але у потороч і гемонів «о» краще не чіпати.

— Я ненавиджу всі «о», що їх не можна зачепити, — промимрив, здригнувшись, Блек.

— Тепер на острові правує абетка, — поскаржився Літлджек. — Літера закону стала законом літери.

— А проте ми не обшукуємо жодного місця без «о», — зауважив Блек. — Ось чому я не займаю ані джунглів, ані пустель, ані багнищ, ані нетрів, ані пустирів. До того ж там водяться тварини, що мають «а», «е», «і», «у», «и»: верблюд і лев, аардварк і платипус, як, зебра і гну, тигр і ягуар, пантера і пума, і рись. Тепер мені ці звірі навіть подобаються.

— А я навіть побоююся звірів з «о», — мовив Літлджек. — Сам не знаю чому.

— А я випадком довідався, що на острові немає тварин з «о», — сказав Блек. — По-

слухайте чому. Серед наших матросів є чоловіча на ймення Філч.

— У нього хапкі руки, — зауважив Літлджек.

— Так от, своїми хапкими руками він знайшов у руїнах, що ми їх поробили, стародавній рукопис.

— Що ж у тому рукописі? — спитав Літлджек.

Блек вишкірив спідні зуби:

— В ньому розповідається, як колись давно король, чию небогу вкусив крокодил, повиганяв усіх великих тварин з пустель, багнищ і джунглів: крокодила, слона, пітона і кобру, і боа, горилу, і гібона, і вовка. Позникали орангутанги й олені. Дикобразів, дінго і леопардів повиганяли з їхніх дерев, печер та гротів.

— А носороги й гіпопотами? — спитав Літлджек.

— Зникли з борсуками й лосьми, — відмовив Блек. — На острові не лишилося звірів з літерою «о», крім таких малих, що не стануть нам на заваді.

І згодом, того ж таки вечора, сівши в корчмі, він знову сказав:

— Немає звірів з літерою «о», що стали б нам на заваді.

Корчмарка почула ті слова, по роботі пішла на таємну нараду в ліс і розповіла, що сказав Блек. Аж тут зненацька з'явився Гайд.

— Ваші хутрові, лускаті й пір'ясті друзі з літерою «о» або щезнули, або вимерли, або ніколи не існували! — вигукнув він. — Динозаври і бронтозаври, мастодонти й бегемоти, давні іхтіозаври і птеродактилі, дронти й археоптерикси. Всі інші тварини з «о» міфічні, — мовив він глузливо до Андреуса. — Чому ви не звернетесь до них по допомогу?

— А які це тварини ніколи не існували? — спитав дідок. — Пам'ять моя вже не та. Мені дуже важко згадати те, що ніколи не існувало.

— Однорог, дракон і Мінотавр, — відмовив Гайд, — легендарні й казкові демони, грифон і Горгона, і пташка Рок, ого-пого і Лохнеська потвора. А якщо ці дев'ять не складають кворуму, то покличте кокало-рума.

Зорі сховалися за хмарою, і всім стало холодно й страшно, наче їхні єдині спільники десь заблукали.

— Звірі з літерами «а», «е», «і», «и» та «у» на боці Блека й Літлджека, — сказав Гайд, — а інших у нас немає. Якщо, звичайно, не брати до уваги казкових фантастичних створінь, това, момрата, борогрова, віфенпофа, воглбага, Донга, Пода, Тодаля і горма.

— Я ніколи не чув ані про гормів, ані про Тодалів, — мовив дідок.

— Не чув, бо вони ніколи не існували насправді, — відмовив Гайд, — а існували тіль-

ки в книжках, де вони вам не друзі, а вороги, тому що втратили своє «о».

Він виступив з гурту і щезнув у лісі, глузливо зареготавшись на прощання.

Андреа весь той час була мовчала, але нині заговорила, наче проказуючи з пам'яті:

— Існує чотири слова з «о». Без них ви нічого не вдієте. Знайдіть їх і вжійте до діла.

— Сподівання, — сказав Андреус.

— І кохання, — сказала Андреа.

— І, мабуть, доблесть, — сказав дідок.

І вони спробували відшукати четверте, називаючи хоробрість, розум, достойність, роботу і молитву.

— Ні, не воно, — мовила Андреа. — Скажіть його, я зразу пригадаю.

І, поки зайшов місяць, вони називали слова з літерою «о»: доброта і щиросердність, цнота і обережність, потомство, совість і прямодушність.

— Ні, ні, не воно, — сказала Андреа. — Скажіть його, я зразу пригадаю.

— Сподіваюся, з часом воно спаде нам на думку, — мовив дідок. — Може, то гордість.

— Суворе слово, — відмовила Андреа, — проте йому бракує величч.

І всю ніч аж до ранку вони шукали найвеличнішого слова, називаючи молодість, радощі й винятковість, перемогу й наполегливість, спочинок, розраду, поступовість, шкільництво, гроші, майно, братерство, материнство і ще багато інших слів на -ість та -ство. Але Андреа щоразу хитала своєю гарненькою голівкою, заперечуючи охоту й споглядання, не приймаючи чесноту, любов і дожидання та багато інших слів на -оту й -ання.

— Вірі, правді й красі бракує «о», — зауважив дідок. — І, на жаль, «о» є в розлуці, сльозах, недолі, горі, смуткові.

Почувши те, всі засмутилися, однак провадили пошуки в надіях і мріях людських від рішучості до еuforia. Дідок погладив бороду і сказав: «*Sic transit verbi gloria*»¹.

Дехто з остров'ян і досі насмілювався вживати «о», серед них один човняр, чоловік хоробрий і принциповий.

— Ти мені жона, а не жна, — казав він своїй переляканій дружині, — це моя домівка, а не дмівка, і я роблю човни, а не чвни, і ношу кожух, а не кжух. Чого тебе навчали сьогодні в школі? — спитав він свого найменшого сина.

— То є шкла, — відповів син.

— Нічого з мене шкільювати! — вигукнув батько. — Але не замінить мені алое. І комин є комин, а не кмин. Учора один чоловік хотів замовити чотири каное...

— Чотири кане, — поправив його син.

— Помовчі! — гримнув батько. — Чого тебе навчали сьогодні в школі?

— Що гріти — завжди гріти, але гріти не завжди гріти.

Почувши це, батько схопився з місця, як опечений, надів свою шапку й кжух і пішов туди, де колись був поріг, ледве не зачепившись об те, що звалось було одвірком.

— Куди це ти пдався? — прошепотіла стривожена жінка.

— Світ за ці! — вигукнув човняр і пішов світ за ці.

— Щ ти сказав батькві? Чг він утік з дму? — спитала мати сина.

— Горіти — завжди гріти, але гріти не завжди горіти, — відповів пошепки хлопець.

Бували й інші дивні випадки. Один пастух зважився похвалити глс своєї дівчини і сказав, що вона співає, наче хр слвейків, а за те дістав ляпаса. Отак вони й жили, і багато хлопців посварилися з своїми дівчатами, і більшості чоловікам повривався терпець, а деякі побожеволіли.

Одного дня Блек покликав на раду Гайда.

— Люди зі мною вітаються, — буркнув він. — Ти не знаєш чому?

— Брак «о» у певних колах став культом, — пояснив Гайд. — І хоч тому бракоїзмові бракує культури, проте він декого приваблює: спочатку бабу, потому діда, а далі й дідового сусіда. Люди часто схиляються перед тим, чого не можуть утямити, вони не вміють відрізнити свого горя від свого щастя, лаврів од тернового вінця. Доказ тому — дозволені ігри. Шаради є скорше праця, аніж розвага, так само як куці-баба, піжмурки й купка невеличка. Бракоїзм може стати ізмом майбутнього, і люди з усіх кінців світу потечуть, як прочани, щоб уклонитися вашому гробові.

Блек вишкірив зуби й нетерпляче махнув рукою:

— Вилучити з абетки літеру — це спростити життя.

— Навряд. Вилучить «г» з грізний, і буде різний. Додайте одну літеру до простити, і буде спростити. Заберіть літеру з хмари, і будуть мари.

Знизавши плечима й ледь осміхнувшись, Гайд повернувся і вийшов.

Блек насупився.

— Занадто він розумний, — мовив він сам до себе. — Боюся, що розум той вилізе боком і йому, й мені.

¹ Так минає словесна слава (лат.) — перефразоване латинське речення «*Sic transit gloria mundi*»: Так минає земна слава.

повидирав з усіх календарів місяці, що мали «о»: жовтень і листопад. Майже все було побите, поламане, поруйноване; і місто без колон, і село без колодязів та городів, і бори без сосон видавалися зовсім спустілими. Зозулі та соловейки відлетіли, і навіть горобці вже не цвірінькали. І ось настала ніч, що її провівистив дідок.

Блек з Літлджеком сиділи в корчмі, коли це знадвору долинув гвалт і лемент, зарепетунали діти. Усі собаки без «о» — такси, вівчарки й спанієлі — сумно завили. На небі спалахнуло дивовижне саяво.

— Чого це вони дуріють? — запитав Блек.

— Не знаю, — відмовив Літлджек, — але не схвалюю.

— Не схвалюю, не схвалюю! — заверещав папуга, і Блек здавив йому пельку.

— Кав! — кавкнув папуга.

Блек з Літлджеком пішли туди, де колись був поріг, ступаючи по землі, бо підлоги не стало, і подивилися вгору. За милю від них височів величезний замок, такий осяйний, наче його опромінювало десять місяців.

— Замок! — закричав Блек і з надмірної радості заходився потирати руки в рукавичках. — Скарб! Смарагди, рубіни й сапфіри!

— Не так швидко, — застережливо мовив Літлджек.

— Швидше! — закричав Блек і побіг крізь нічну темряву, спотикаючись на вибоїнах, утупившись осяйними очима в осяйний замок.

— Не так швидко, — знову застеріг його Літлджек. — Я чую дух хитрощів і каверз.

— Я чую дух скарбу! — вигукнув Блек. — Я чую мапу.

Навколо них з'юрмилися матроси, що поприбігали з кайлами, заступами й дрючками, мов зграя голодних псів. На заклик Стрега і Страга всі вони гайнули до замка.

Андреус і Андреа стежили за ними, сховавшись в тіні розбитої колони.

— Це їхня найхмельніша ніч і, сподіваюся, остання, — тихо мовив Андреус.

— Бережи сподівання, — озвався дідок, який наче з-під землі виріс. — Ми його потребуємо.

— Я й забула, що в книжці є виноска, — сказала Андреа.

— Про що в ній пишеться? — спитав Андреус.

— Що коли люди, які шукають у замку свою заповітну мрію, не знайдуть її до завтрашнього полудня, то їхня справа програна.

— Отож їм залишається дві довгі години та ще десять годин, а їх не менше як сто один, — мовив Андреус.

— Я знайшов би мапу за половину того часу і то сам, — сказав дідок, — аби був молодший.

— Їхня заповітна мрія не мапа, а скарб, — сказала Андреа. — До того ж, є згадка про дрімучий ліс.

— Що там про нього кажеться? — спитав Андреус.

— Майже всі слова були з «о», а тепер усі «о» позникали. Коли гора є гра, сопілка є спілка, а море мре, а тонуті все одно що тнуті, то читач нічого не втне.

— І досада є дсада, і посада є псада, і, що найгірше, розрада стала замалим не зрада, — сказав, зітхнувши, дідок.

— Сотати є стати і мостити є мстити, — сказала, всміхнувшись, Андреа.

— І зоріти є зріти, — сказав Андреус.

— І оковита, — сказав дідок, — є квіта.

7

Блек з Літлджеком і Стрег із Страгом, і весь їхній гурт розбіглися по замку, як зграя божевільних мавп, здійнявши такий гам і веремію, що на стінах забрязкотіли щити.

— Знайдіть скарб або мапу! — закричали Блек з Літлджеком.

— Знайдіть скарб або мапу! — загорлали Стрег із Страгом і всі матроси.

І вони заходилися орудувати кайлами та дрючками, порозбивали всі замки й двері, повідчиняли шафи й комірки, повиважували віка скринь, потрощили заступами годинники. Минав час, а брязкіт гучнішав. Зайди повідчиняли, перетрусили й пошматували все, що мало літеру «о»: ложа, софи, отоманки, речі з онікса й бронзи, слонової кістки, чорного дерева, золота й халцедону, посуд і одяг, подушки й ослони, і навіть кубки та флакони. Матроси випили з бочок вино, біле, червоне й рожеве, а потім порозбивали бочки. Вони позривали мостини й порозбирали мармурову підлогу, але не виявили ані самоцвітів, ані мапи; жодний камінець не заяскрів, не замерехтів, не заблищав, ніде не було ані клаптика пергаменту.

Зайшов місяць, на небо викотилось ясне сонце. Хряскіт і брязкіт ущух. Усе, що можна було потрощити, було потрощене. На підлозі — чи то пак там, де колись була підлога, — лежали склянки, тріски, уламки, скалки. Тоді знетямлений Блек зціпив руки в рукавичках, підняв їх до неба і тієї миті побачив мапу. Вона висіла на стіні, єдиній, яка стояла нерозвалена.

— Цієї стіни я досі не бачив! — вигукнув Блек.

— Голову до пня, ще хвилину тому її тут не було! — вигукнув Літлджек.

Вони зняли мапу, поклали її на дошці, схилилися над нею і зрештою розшифрували всі позначки та хрестики.

— Скарб лежить за п'ять тисяч футів од того місця, де виширив зуби цей череп! — вигукнув Блек. — Зразу дійдемо до розбитого блискавкою дуба, а тоді відлічимо п'ятдесят кроків.

— На північний схід! — вигукнув Літлджек.

— Скарб наш, — радів Блек. — Ми станемо принцями!

— Царями! — загорлав Літлджек.

І Стрег із Страгом, і всі матроси відгукнулися луною:
— Царями!

Але на їхню луну луна не відгукнулася, бо всі стіни були поруйновані. Вони побачили перед собою темний, похмурий праліс, що простягався ген-ген-ген і ще далі.

— Візьміть заступи! — звелів Блек. — І гайда за мною!

Тож усі матроси взяли по заступові й пішли слідом за Блеком та Літлджеком, Стрегом та Страгом у той темний, похмурий праліс.

— Як у нас із часом? — гукнув Блек.

— За дві години полудень, — відповів Літлджек.

— Слово полудень мені неважне, — сказав Блек. — Сам не знаю чому.

— Може, тому, що воно має «о», — мовив Стрег.

— Може, тому, що опівдні сонце припікає, — мовив Страг.

— А скарби слід викопувати вночі, — мовив Літлджек.

— Ану припніть язика! — гримнув Блек. — І гайда за мною. Дивна тут погода. Не до вподоби мені ця погода.

— Чому так важко триматися вкупі? — спитав Літлджек.

Спитавши, огледівся і побачив, що він сам один. Він гукнув, але ніхто не озвався.

— Ходіть сюди! — кричав Блек. — Гайда всі за мною. Я вже відчуваю, як самоцвіти печуть мені руки. І мапа, і компас у мене. Шукайте розбитого дуба!

Аж ураз він кавкнув і затнувся. Очі йому виричалися з переляку, руки затремтіли: він опинився сам один, як і всі інші. За кожним кроком ноги провалювалися в багнюку, бо кроти попідгризли коріння й розпушили ґрунт.

— Ані просвіту, ані прогалини! — вигукнув Блек. — Іти мені грязько й грузько.

Мільйон бабок закружляв йому над головою, і сила хамелеонів змінили колір похмурих хачців. Потому налетіли метелики.

— Метелики не мають літери «о»! — вигукнув Блек, але він помилився. У тій хмарі були хамелеони, мертві голови, кропив'янки та інші того ж таки кшталту. Сонце зчезнуло, й здавалося, знову настала ніч.

— Що воно за страхітливий ліс? — запхикав Блек, та йому ніхто не відповів.

— Що воно за страхітливий ліс? — зажебонів Літлджек, який заблудився на іншому краї.

Кругом панувала темрява, наче опівночі.

— Звідкіля це гудіння і це дзиччання? — заволав Літлджек.

Нараз він побачив, хто видає ті зловісні звуки: це були коники, оси, оводи й бджоли. Вони налітали полками, сотнями, ескадронами.

— Коли Блек видавав універсали, він і не подумав про таку дрібноту, — сумно мовив Літлджек.

Він спробував був пробратися навпомацки в осібний гайок, але стежка заросла мухоморами, споришем, ожиною, жовтцем, глодом, дзвіночками, орхідеями й корінням мандрагори. Згори звисав іспанський мох, а низу спиналися іспанські рожі.

— Що воно за страхітливі рослини? — промимрив Літлджек, опинившись по коліна в осоці, осоті, конваліях, котячих лапках, звіробої, кропиві, молочаї, лободі, рогозі, папороті, чаполочі, козельці та зозулинці.

— Що це за страхітливий ліс? — закивив Гайд, який заблудився на іншому краї.

Дивне світло сліпило йому очі, мерехтячи, спалахуючи й блимаючи: вогонь святого Ельма, мандрівні й болотяні вогники, фосфоричне світло й полярне сяйво.

— То світло нічне, удень його не буває, — застогнав Гайд. — А проте кілька годин тому мені здалося, що зайнявся світанок.

Він поглянув на небо, шукаючи сонця, але звідти на нього глянуло холодне «о» Канопуса. Волосожар, здавалося, спрямував на нього свої зорі, як пальці, комети й метеори спалахували, наче вогняні стріли, сяяла Андромеда, Козерог і Скорпіон, Оріон і Кассіопея, і багато інших зірок та сузір'їв, яким Гайд згубив лік.

Потому світло погасло, й знову запанувала темрява, а темряву розітнули вогні фейєрверків: ракети ронили кольорові сльози, випускали барвисті грона, й срібні водограї спадали золотими дощами. Враз де не взялися сови й ворони, сорокопуди й сороки, чорногузи й фламінго, соколи, орли й один альбатрос із стрілою з арбалета, що застрягла йому в пір'ї. Вони кружляли й гасали над головою, наче бомбардувальники.

На Гайда напали комарі, мікроби й мікроорганізми, і він побіг, спотикаючись, крізь зарості сикомори, болиголову, осичини, сосни, очерету, папороті та лози; а ропухи в лопухах лізли йому попід ноги, не даючи й кроку ступити.

— То все неістотно, недоречно й неправоздатно, — мимрив він, удаючись до потрійних формул, які так полюбляють юристи.

Зненацька на нього напала зграя лебедів.

— Я заперечую! — жебонів Гайд. — Лебеді не мають «о». — Аж тут він згадав, що лебеді — водоплавні птахи. — Хай їм лиха година, тим істотам без «о», що мають «о» у своїх родових назвах! — вигукнув Гайд і тієї миті почув гарчання рисі. — Родина котячих, — запхикав Гайд. — Лисиця вищирила на нього зуби. — Родина собачих, — тремтячим голосом мовив Гайд. — Та ось верблюд! Сяду на нього!

— Я дромадер, — озвався верблюд, чи то Гайдові здалося, що озвався. Потому він заплющив одне око, розплющив його й почував геть.

— Нереально, незгідно і неймовірно! — вигукнув Гайд.

Перед очима йому замахала крильми ластівка.

— Je suis hironnelle¹, — защебетала вона. — Неможливо! — заволав Гайд. — Недоречно й несправедливо.

Аж раптом перед ним, вживаючи наукової термінології, матеріалізувалися, тобто з'явилися, вирости, виникли три ведмеді.

— Les ours, — по-французькому заверещав Гайд. — Зверх того, до того ж і більше того — цинамовий, полярний і коричневий.

Він ступив чотири кроки, захитався і впав.

8

Тим часом Блек блукав у темній гушавині. Аж раптом дерева розступилися, і засяяло ясне сонце. Земля під ногами наче потвердішала. Грізні дерева пощезали всі, крім одного — розбитого блискавкою дуба, що стояв на галявині. І Блек побачив довготеле-су постать Літлджека, побачив Стрега й Страга, і всіх матросів, які скупчилися, показуючи заступами додолу. Були вони покусані, пожалені, скуйовджені й зачучверені, але безтямно галасували з радощів.

— Ось воно те місце! — вигукнув Літлджек.

— Копайте, — проскрипів Блек.

Матроси вже хотіли були встромити заступи в землю, та враз скам'яніли, почувши зловісний брязкіт, і лязк панцирів, побачивши зливу стріл. Перед ними замаячили постаті, що сунули кінні й піші; матроси опустили заступи.

— То витвори людської уяви! — вигукнув Блек. — У жилах їхніх немає ані краплини крові.

— Копайте! — загорлав Літлджек, але всі матроси стояли, прикипівши до місця й виривавши очі на привиди.

— У жилах їхніх тече чорнило, безсмертне чорнило, чорнило пісні й повісті, — пролунав голос Андреуса.

— Чорнило можна знищити! — вигукнув Блек. — І чорнило, і людей з чорнила. Назви мені їхні ймення!

Вони спадали з неба так швидко, що Андреус не встигав їх називати. Вони виникали з казки й легенди, виникали з пісні й повісті, й імення кожного привида майоріло гордо, наче прапор: Ланселот і Айвенго, Атос, Портос, Сірано, Роланд, Роб Рой, Ромео; Доналбейн з Бірнамського лісу, Робінзон Крузо й Робін Гуд; похмурий Донс з «Лорна Дон», Деві Крокет і Данієл Бон; із сьогочасних і давніх томів привид Банко й Шерлок Холмс; Лохінвар, Лотаріо, Горацій і Гораціо; з ясно-го неба спадали й інші, темніші постаті: Шекспірів Шейлок, Біллі Бонс, Квазімодо, Конрадів Джонс, Іхабод і капітан Гок—імен їхніх вистачило б на цілу книгу.

— Здається мені, що ці паладини літери «о» зовсім невразливі! — заволав Літлджек.

— Книжки можна спалити, — проскрипів Блек.

— А вони знову оживають, постаючи з попелу, — мовив Андреус.

— У мене таке почуття, наче доля забила мені горлянку своєю літерою «о», — озвався Блек здушеним голосом і враз повеселішав. — Привиди відступають! — вигукнув він. — Беріть заступи!

Але тієї миті, мов за чиїмсь знаком, у повітрі залунав регіт, й інші постаті закружляли над вандалами і довкола них, наче індіани. Вони мчали верхи на поні слідом за Матінкою Гускою, що сиділа на помелі.

— Хто вони такі, ці вибродки фантазії чи пропасниці? — запитав Блек.

На цей раз йому відповів голос Андреа:

— Малий Джек Горнер, що зліз зі своєї гори, Томмі Траут і киця, що він її витяг з криниці, бідолашний Кок Робін і Бессі Брокс, Простак Сімон і Томмі Снокс, доктор Фостер вернувся, з'їздивши в Глостер, хлопчик Синяк і король Коул диwak.

— Але ж то все примари, — озвався Блек тремтячим голосом. — Я видер «о» з героїв і донкіхотів!

— Але не з кохання, — відмовила Андреа, — і не з любові, не зі спогадів, і не зі сподівання.

— Беріть заступи! — наказав Блек і засміявся, аби матроси теж засміялися, але всі вони мовчали.

Тієї миті з неба поспадали, наче грім, нові тіні: аргонавти, мірмідоняни й амазонки, Адоніс і Ендіміон, Аполлон і Гіперіон, а високо над ними мчали Полукс і його брат Кастор, палаючи вгорі, наче дві ясні зорі.

Потому з'явилися велетні з літерою «о»: Корморан і Бландербор, Голяф і Чорномор, Киклопи, що шпурляли скелі на Нікого, який

¹ Я ластівка (франц.).

завітав був до них у гостину, і навіть набридли всім гімалайська Снігова людина.

Матроси попадали з ляку на землю й позаплющували очі, аби не бачити небесних примар.

— Ану, копайте, — проскрипів Блек, — бо я вас усіх повбиваю!

Він вихопив з-за пояса свій пістоль, а Літлджек свою шаблюку. Боячися смерті дужче, аніж привидів, матроси почали копати; тим часом забамкав годинник, невидимий годинник. Земля зразу затверділа й захолола, і заступи погнулися, як паперові.

— Ви напали на скриню, на оковану залізом скриню та ще й дубову.

Але копачі напали не на скриню, а на карбонат і карборунд, конгломерат і якусь породу, що зветься ооліт. Годинник бамкав і бамкав.

— Я понищив усі годинники! — вигукнув Блек.

— Усі, крім одного, того, що захований в людському сумлінні, — відмовив Андреус.

Аж ось годинник лунко вибив одинадцятую. І враз сталася дивина. Навколо них з'явилася сила-силенна речей, і всі вони були різні.

— Посуд! — глухо вигукнув Блек. — Треба було знищити посуд і все, що він уміщає. Проклятий Гайд та його збірні іменники!

— Що в тому посуді, я не знаю, але кожна річ літери «о» не має, — озвався Літлджек охлялим голосом, споглядаючи ті різноманітні речі: чарки, квартиру, макітру, усякі склянки, кадіб, глечик, пухар та ще й філіжанки.

— Кавник, вази, цебер і гладиска, — закричав Блек, — дзбан, чайник, казан і дубова діжка!

Очі йому потьмарилися, але тут же знову запалали диявольським вогнем.

— Скарбі! — вигукнув він. — Самоцвіті!

І Блек з Літлджеком, і Стрег з Страгом, і всі матроси почали відкривати посуд без «о» і в кожному знаходили аркушик паперу. І на кожному аркушику горіло, палало, блищало одне-єдине слово. Годинник вибив дванадцятую.

— Настав полудень! — вигукнув Блек, і всі відгукнулися луною:

— Полудень!

І вони почули, як удаліні забамкав дзвін. Бамкання те лунало ближче й ближче, воно гучало дзвінкіше й дзвінкіше, і зрештою все небо сповнилося музикою, ніби чарами.

— Воля! — вигукнув Андреус, вимовляючи те вогняне слово, яке знайшли пірати, слово, що палало й блищало.

— Воля! — повторила його Андреа, і, почувши те найвеличніше слово, розбишаки сполотніли й затремтіли.

— Я знав, що слово те не може бути ані доля, ані стогнання, — сказав дідок. — Але я боявся, що, може, воно дождання.

І зразу якимсь дивом усі розбишаки опинилися край берега, а навколо них скупчилися всі остров'яни.

— Настав ваш час, — сказав Андреус. — Ось корабель. Забирайтеся.

— Сходи й палуба вкриті слизом скойок, омарів і восьминогів! — закричав Блек. — І риба-голка свердлить корпус під ватерлінією, а її підбурює, регочучи, косяк оселедців!

Гайд раптом поринув у фантасмагорію.

— Краби, раки, креветки зуться десятиногами, — простогнав він. — Хрущі й павуки зуться членистоногими. Слимаки й слизняки зуться молюсками.

Йому здалося, що на нього сунуть цвіркуни, які належать до родини ортоптера, і кажани, які належать до родини хіроптера. І він кинувся тікати від великих та малих комахоїдів: їжака, землерийки, щурівки.

Невидимий годинник вибив першу.

— В годиннику бігає миша. Я бачив її на власні очі, — сказав Літлджек.

І всім матросам почало ввижатися бозна-що, коли вони видерлися на борт корабля, розпустили чорні похмурі вітрила й поволі попливли в море. І тоді за далеким видно-краєм розгулялися й розбуркалися страшні шторми з літерою «о», урагани (Коні, Дорогі й Флора, Імоджен, Жозефіна й Нора), громовиця й мусон, циклон і торнадо, линував дощ, здійснювався водяний смерч, насунула хуртовина, сльота, виникли коловороти та інші незвичайні явища — кожне з літерою «о». Запала ніч, і при спалахах блискавки дехто на березі побачив (а може, то йому привиділося) голову велетня Оріона, що вставав з-за моря. А дехто на березі побачив (а може, то йому привиділося) мстиві кораблі великих мореплавців: Колумба, Де Сото, Кортеса, Бальбоа, та всіх інших, починаючи від Ясона й Ноя.

Відтоді жодного слова не було чути ані про Блека, ані про Літлджека, ані про Стрега, ані про Страга, ані про всю їхню ватагу. Одного дня хвилі прибили до берега потрощений шпангоут і чорну рукавичку — оце й усе, що від них лишилося. Колишній законодавець Гайд, якого оголосили поза законом, знайшов у законі пролазку і спробував нею скористатися. Але «о» з неї випало, вона розвалилася і поховала його під своїми уламками. І, падаючи, він почув інше «о», яке вигукувала стара сова на порослій мохом осіці. Воно трохи скидалося на облігато гобоя.

Словнені доблесті, любові й сподівання, остров'яни заходилися відновлювати «о» в його правах. Прізвище Голділок знову стало повнозвучне, і в горщиках знову варилася локшина, і чоботи перестали бути чбїтьми. Музиколлюбне подружжя знову почало тішитися дуетами, граючи на мандоліні й гармонії. Офелія Олівер, яка сховалася була від чоловіків, повернулася з обома своїми «о». Отто Отт називав своє ймення, не затинаячись. Вимова й граматика знову набули гідності. Поганяючи коней, людям вільно було кричати «вїо!», і всі переконалися, що борона відрізняється від оборони. Кожна родина знову мала власний комин і поріг, і господар міг сказати по-людському, як колись: «Жінко, час полуднувати (чи обідати)». Знову підвелися колонії й заяскріли водограї. Навесні вернулися жайворон і соловейко. Ворони збиралися голосними зграями, і ночами знову пугикали сови. Рани, які Блек і Літлджек завдали острову, були вигоєні красолею, орликами, конюшиною і грядниками крокусів. Одного квітневого ранку Андреус й Андреа побралися.

— Могло бути гірше, — сказав дідок, їдучи додому з весілля. — Ті гаспиди могли заборонити літеру «а», тоді б у нас не було ані сватів, ані братів, ані скатертей на столах.

І він витер сльозину, міркуючи, що то було б за лихо, якби заборонили «я». Та ось він зустрів молодят, які гуляли в саду, і запитав їх:

— Що б сталося без єднання?

— Або без зв'язки? — запитав і собі Андреус.

— Зв'язка залежить від «о», — сказав дідок.

— Якого «о»? — запитали в один голос Андреус і Андреа.

— Того «о», що в слові воля, — відмовив дідок.

Хвилину вони замислено мовчали, а потім ураз зареготалися, почувши вереск папуги:

— Заткни пельку!

— Мабуть, він запізнився на корабель, — мовила Андреа.

— Тепер він має свободу крику, — зауважив Андреус.

І вони взяли зеленого папугу до себе додому, і зрештою він навчився кричати: «Пильнуйте моря!» І, почувши той застережливий, тривожний крик, остров'яни вибігли на мурі та вежі й озирали море: чи не з'явилися лиховісні кораблі із лиховісними вітрилами.

Минуло багато років, і ось одного дня старезний дід з довгою сивою бородою спинився біля підніжжя величної мармурової колони, на вершечку якої виднілася одна літера; вона палала, блищала й мерехтіла вдень і вночі, в сонце і в дощ.

— Яка дивна подоба! — вигукнув хлопчик. — Подоба кола.

— Який дивний пам'ятник, — засміялася дівчинка. — Пам'ятник нулеві.

Дід зітхнув, почухав потилицю й замислився. Він довго думав, а тоді сказав:

— Пам'ятник цей має цікаву й незвичайну історію.

— Його поставили на честь якоїсь битви? Чи наші її виграли? — запитали діти.

Дід похитав головою й зітхнув:

— Літа мої вже не ті, що колись, і минуле видається мені незбагненою загадкою, але ми здобули славу перемогу.

Заходило сонце, і під його золотими променями спалахнуло вогнем дивовижне «о».

З англійської переклав
Олександр ТЕРЕХ